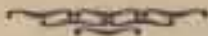

A REGI TOROCKÓ

IRTA :
DR. BORBÉLY ISTVÁN

1927

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET RÉSZVÉNYTÁRSASÁG KIADÁSA
CLUJ-KOLOZSVÁR

A RÉGI TOROCKÓ

IRTA:
DR. BORBÉLY ISTVÁN

Biblioteca oraşenească
Mercuria-Ciuc

1927
MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET RÉSZVÉNYTÁRSASÁG KIADÁSA
CLUJ-KOLOZSVÁR

Kenossy Eldae.

Előszó.

E könyvnek története van.

1906-ban megírtam „Torockó történetét 1848—49-ben.“ Ez volt első könyvem. Létrejöttét első sorban Sebes Pál miniszteri osztálytanácsos és Zsakó István kolozsvári kir. táblai bíró urak szíves támogatásának köszönhettem, kik a birtokukban volt egykori feljegyzéseket és okleveleket készséggel bocsátották rendelkezésemre; valamint Torockón élő nagyszüleimnek, kik az élő hagyományokat annyi kegyelettel és annyi szeretettel mondták el.

Ez időtől kezdve különös ambícióval kutattam szülővárosom multját, miről

természetesen maguk a torockóiak is tudomást szereztek. Így történt aztán, hogy 1912. január 14-én Németh István unitárius lelkész, Almási Ferenc körjegyző, Vernes Ferenc községi bíró, Péterffi Gyula igazgató-tanító és Székely János birtokos urak, mint Torockó közönségének megbízottai alólirották azt a megbízást adták, hogy „írja meg Torockó történetét a szakszerű történetírás mai kívánalmai szerint: fő figyelmet fordítván Torockó eredetére, bányavárosi történetére, hazánk védelmében tanúsított magatartására és unitáriusságára.“

E megbízatás alapján az addig csupán egyéni munkám határozott munkaprogramm alapján folyt tovább. Így jött létre e könyv, mely tehát első sorban a nagyközönség részére készült.

Ez a körülmény azonban bizonyos korlátozást is jelentett számomra: el kel-

lett hagynom a jegyzetek legnagyobb részét s különösen az ellenvéleményekkel való polemizálást, mire pedig a kézirati kidolgozásban sűrűn került sor. Forrássaimra is csak ott utalok, ahol azt semmiképen nem kerülhettem el. Pedig tudom, hogy az, amit célszerűségi okokból el kellett hagynom, a tudósok számára lett volna olyan érdekes, mint az, amit a nagyközönségnek nyújtottam. Főleg, miután könyvemnek nagy része Erdély legrégibb magyar történetének mintegy vázlatát adja egy kis bányaváros históriája kapcsán. Szeretném hinni, hogy a második kiadásban e jegyzeteket is sikerül mind fölvennem. A mostani jegyzetek a könyv végén JEGYZETEK című részben találhatók.

Addig is menjen e kis könyv így, ahogy van, mindazokhoz, akik szeretettel várják s mondja el nekik e szerény „rég

*dalt a torockói régi dicsőségről. Mondja
el nekik, hogy a Székelykő magyar és
unitárius népe az idők tomboló árvjában
is sziklaszilárdan áll és él s büszke gyö-
nyörőséggel tekint őseire vissza!*

Cluj—Kolozsvár, 1926. dec. 31.

Dr. Borbély István,

**a kolozsvári unitárius kollégium igazgató-tanára,
címzetes theol. akad. tanár.**

A torockói völgy östörténete.

Torockó története sokkal régebbi időre nyúlik vissza, mint amennyit belőle ismerünk.

A római korszak előttről csak azt tudjuk, hogy rengeteg erdőség borította az egész torockói völgyet, melyből sem a Köhöz, sem Bórév felé nem vezetett út. Hogy tanyáztak-e emberek is e rengetegben, azt ma senki nem tudja megmondani. Valószínű, hogy vadon erdőség volt az egész völgy, vadaknak bővizü, jófüvü tanyája. Csak a Székelykő tetején lakhattak emberek, mert innen messzire el lehetett látni s hamar meg lehetett tudni, merről közelít az ellenség?

Rendszeres őrszolgálatot a Székelykő tetején először a rómaiak létesítettek, mert először nekik volt érdekük egymás-

sal láncszerűleg összekapcsolni Kolozsvár —Torda —Marosujvár—Nagyenyed —Gyulafehérvár katonai őrhelyeit. Ebben a katonai védelmi övben a Székelykőn tartózkodó őrségnek fontos szerepe volt: innen adtak jelt a tordai—várfalvi —marosujvári és nagyenyedi castrumoknak. Ha meggyújtották a jelzőfákat s a fellobanó tűz csillogását, füstjét a castrumok meglátták, a táborhelyek katonái azonnal harci készenlétbe álltak, mert tudták, hogy ha jeltűz ég a Székelykőn, veszély közeledik.

A szláv őslakók. A dáciai római uralom bukása után sokáig nem volt senkié Erdély. Az Erdély birtoklásáért folytatott nagy harcokban a gótok, hunnok, gepidák és avarok egymást üzték-verték, de állandó uralmat s szervezett katonai és polgári életet egészen a magyarokig nem tudott itt teremteni senki. Amíg uralomra vágyó harcias törzsek gyilkoló véres csatákat vívtak egymással Erdélyért, addig Oroszország felől csöndben,

A RÉGI TOROCKÓ

szinte észrevétlenül, szláv törzsek lepték el Erdélynek félreeső helyeit. Sem évét, sem évszázadát nem tudjuk pontosan megmondani betelepedésüknek. Nem háborúval, nem pusztítva hódítottak tért maguknak; jöttek feltűnés nélkül, letelepedtek feltűnés nélkül és éltek feltűnés nélkül. Hódítás, uralkodás nem kellett nekik; telepeik között katonai vagy polgári szervezeteik útján összefüggő viszonyt nem próbáltak létesíteni. Kerülték a népek nagy országutját s félreeső, addig lakatlan, járatlan völgyekben húzódtak meg, mint olyan nomádok, akik semmi egyebet nem akarnak, csak békében, háborítatlanul élni. Így történhetett meg, hogy az Erdély területéért folytatott évszázados harcok idején senki sem figyelt e félénk, bujkáló jövevényekre. Nem látták meg őket, hiszen maguk is óvatosan kerültek minden feltűnést. Mikor aztán többé nem fértek el a félreeső csöndes helyeken s tudomást kellett venni róluk, már annyian voltak Erdélyben,

hogy ha fegyvert fognak s hódítani kezdenek, bizonyára könnyü szerrel úrrá lehettek volna e területen. Erre azonban soha nem gondoltak. Ha harcias törzsek közelébe jutottak, ellenállás nélkül meghódítottak s aztán művelték a földet, irtották az erdőt, meg őrizték a barmokat.

A rómaiak az Aranyos folyó völgyét a Jára-patakon túl nem járták, oda utat nem vágtak. Az Aranyos felső völgye épen úgy, mint az egész torockói völgy, a római uralom idején járatlan, lakatlan csöndes hely volt. Most a szlávok települtek be oda, hiszen mindkét völgy épen nekik való volt. Az Aranyos völgyében szláv telep volt: *Bórév* (= fenyővel borított erdős hely,) *Vidaly* (= névtelen hely), *Oklos* (okol, akol = szláv szó), *Lunka* (= kőbánya), *Podsága* (= öszszetörésre való hely) stb. Ez időben települtek be a szlávok a torockói völgybe is, minek emléke az e völgyben mind máig fennmaradt néhány szláv helység- és határnév. Ilyenek: *Buják* (a Bórévtől

A RÉGI TOROCKÓ

Torockóra vezető út mentén balra az első, 732 m. magas hegy, neve szlávul = vad, zord), *Prislop* (a Bedelő Búvópatak közötti 1280 m. magas hegy), *Bredesty* (a Nyírmező fölötti Szabaderdő és Remete háttérében egy 1138 m. magaslat) stb. Mindenekfölött szláv szó a Torockó helységnév is, amelyet régen (és helyesen) így írtak és mondtak ki: *Toroszkó*. Ez a név két részből áll, egyik az alapszó: *troszk*, ami vaskövet, vassalakot jelent; másik a szláv *-ow* képző, mely a magyar *-i* vagy *-s* képzőnek felel meg s azt jelenti, hogy: valamiből való. A *t* és *r* hang egymásmellett a magyarban hangtorlódást képez, miért is a könnyebb kiejtés kedvéért egy *o* hangot mondtak közébe, így: *Toroszkow*. Ebből lett idővel a szózáró *w* mássalhangzó lekopása után: *Toroszkó*.¹

Hogy a Torockót megalapító szlávok pontosan melyik helyre telepedtek le, azt ma már nem lehet megmondani. Valószínű, hogy részint a mai Tölgyes

erdőben, részint a Podmankő aljához nyuló völgynek Egres és Hamvas nevű területein s Remetében rejteztek el; s itt és ők kezdték meg a vasbányászatot. A völgyben semmiesetre sem lakhattak, mert az akkor a mainál bővebb vizű Nagypatak árterülete lévén, állandó tartózkodási helyül nem lehetett alkalmas.

Mi lett e szláv őslakósságnak sorsa, nem tudjuk. A honfoglaló magyarságnak betelepülésekor még itt voltak; a máig fennmaradt szláv helynevekre még ők tanították meg a völgynek új urait. Aztán kipusztultak, illetőleg beleolvadtak a magyarságba.

A honfoglaló magyarság betelepülése a torockói völgybe.

A szláv őslakók idejében Torockó jelentéktelen telep volt. Jelentőségét később is sokáig nem vasbányászata adta meg, hanem az a tény, hogy az Erdélyt megszálló magyar törzsek közül Ákos vezérnek nemzetsége, melynek feladatává tétetett a Székelykövön levő őrtoronyból vigyázni az előtte elterülő vidékre, népességével nem az ellenség által váratlanul is meglephető aranyosszéki és Maros-völgyi síkságon, hanem a nehezen megközelíthető s így annál könnyebben és biztosabban védhető torockói völgybe telepedett le. Ákos honfoglaló vezérnek várnépe volt a torockói völgynek első magyar lakossága. Hogy mi volt és milyen volt ez a torockói ősmagyar telep, azt legjobban megértjük, ha elgondoljuk, hogyan történt Erdély honfoglalása.

A vezérek korában Erdélyt két oldalról szállották meg a honfoglaló magyarok: a Szamos és a Maros mentén.

Az egyik foglalás a Szamos folyók mentén északról délkelet felé haladt s a Kolozsvár mellett levő Gyalu váráig terjedt. Az itt előrehaladó honfoglalók nagy általánosságban a mai Szilágy, Szolnok-Doboka és Kolozs megyék területét vették birtokukba el egészen a Szamos és a Maros vízválasztójáig, a Mezőségig. Az így elfoglalt területet a keletről jöhető támadások ellen levágott factorlászokkal, u. n. gyepükkel vették körül. Ennek a Szamos folyása menti gyepü-védelmi vonalnak iránya körív alakú volt s Gyalu várától kiindulva Kolozsváron át Magyarfrátáig, illetőleg Bethlenig terjedt. Az azontúli Naszód vidékét keletről rengeteg erdőségei védték. E gyepüvonalnak emlékét a máig elég jól felismerhető határalakulatokon kívül Örmező, Mezőőr, Kolozs, Kolozsvár s a Magyarléta határában állott Létavára

A RÉGI TOROCKÓ

tártották fenn. Ez a Szamos-menti magyar honfoglalás a kolozsvári Zápolya-utcában kiásott honfoglaláskori temetőnek leletei szerint (melyek ma az Erdélyi Múzeum Egylet kolozsvári régiség-tárában láthatók) 896—897. között történt.

Az erdélyi magyar honfoglalásnak másik útja a Maros mentén vezetett fel egészen az Aranyos folyó melletti Várfalváig. Ennek a foglalásnak igen sok emlékét hozták napfényre az ásatások. Mellőzve a távolabbi helyeken talált emlékek felsorolását, itt csak azt említem meg, hogy Gyulafehérváron két temetőt tártak fel, melyek közül az egyik még pogány, másik a már keresztény hitre tért magyarság temetője volt. E két temetőből eddig 42 sírt ástak ki. Magyarlapádon a Gorgán és Vár nevű hegyek közt Árkok-köze néven ismeretes völgykatlanban 11 sírt találtak, melyeknek leletei mind honfoglaláskorabeliek, akár csak a Diódon talált lándsa, két kengyel-

vas és zabla síremlékek is. A Magyar-gombáson br. Zeyk József szőlőjében és gyümölcsös kertjében talált szintén ebből az időből való emlékek ma a nagyenyedi Bethlen-kollégium és a kolozsvári Erdélyi Múzeum Egylet régiségtárában láthatók. Nem lehet pontosan eldönteni, hogy a két foglalási irány közül melyiknek maradványa a Várfalva területén br. Jósika Gábor kertjében kiásott árpádkori temető. Annyi a sírokban talált érmekről, melyek Szent István, Aba Sámuel és I. Endre idejéből valók, megállapítható, hogy a honfoglaló magyarságnak egy része itt tartózkodott, mert hiszen ide temetkezett.

Ha az erdélyi honfoglalásnak e két főirányát gondolatban egymással össze kapcsoljuk, rájövünk, hogy a vezérek-korabeli honfoglaló magyarság Erdélynek a Maros-Aranyos-Szamos folyókkal körülhatárolt területét vette birtokába s így már az első honfoglalás idején lett magyar földdé a torockói völgy.

A RÉGI TOROCKÓ

Miként történt a honfoglalás?

A nagy magyar seregnek egy vagy több törzse fölkerelkedett s szekereitől, marháستól megindult a Szamos, meg a Maros mentén. Ahol letelepedésre alkalmas hely kínálkozott, ott megálltak. Amikor újra tovább mentek, egy-egy rajt hagytak maguk után hátra, mely az összeköttetést állandóan fenntartsa. A hátrahagyott raj nagysága attól függött, hogy minő különleges feladat várt rá. Ha ellenség is volt közelben, melytől védeni kellett az utat, a raj is erősebb volt. Általában e rajok hozták rendbe az utakat és készítették védelmi gyepüket. E rajtelepek egymással állandóan összeköttetésben állottak. Egy ilyen rajtelep volt betelepülve a torockói völgybe is azzal a rendeltetéssel, hogy a Székelykő tetején levő őrtoronyból figyelje s őrizze a környéket. E rajnak a feladata az által, hogy a magyar honfoglalás a vezérek korában épen itt, a Maros és Aranyos összefolyása táján végződött, különösen

nagyfontosságú volt. A várfalvi előre-tolt örtelepnek igazi védői a Székelykőn állottak. Az Ákos nemzetség tehát, mert rá volt bízva a Maros-menti foglások keleti végének védelme — igen jelentős katonai szerepre volt hivatva. A várfalvi örtelepnek főörsége a Székelykő tetején levő várban tartózkodott; magán az előre tolt örtelepen csak kevesen voltak. Erre utal az, hogy a várfalvi ásatások alkalmával feltárt sírok rendkívül szegényes temetkezésre mutatnak. Míg a Marosmenti sírokból temérdek szerző, ruhadísz, fegyver, stb. került elő, a várfalvi temető feltűnően kevés emléket tartott fenn. Úgy látszik, maga a telep is szegény volt s lakóssága sem vezető emberekből telt ki. Mind ez azt jelentené, hogy következőleg Torockón a honfoglaláskori sírok gazdagabb emlékeket őriztek meg számunkra. Sajnos, erről ma még nem mondhatunk semmit. Torockón eddigelé nem folytattak régészeti ásatásokat.

Torda-megye megalakulása.

Az Ákos-nemzetség a legrégibb erdélyi magyar főúri nemzetségek közül való; a középkori magyar krónikások a hét honfoglaló vezér ivadékaival állították egy sorba. Ákos, a nemzetség ősatya, tényleg Árpád vezérrel jött be az országba s vele együtt vett részt a honfoglalásban. Ezért nemzetsége a mai Pest-megyében nagykiterjedésű birtokot kapott. Azonban az Ákos-nemzetségnek itt csak egy része telepedett le, más része Árpád s a hét vezér parancsára Töhötöm vezetése mellett Erdély elfoglalására indult. Útirányuk a Szamos folyása volt. Ez a foglалó csapat a Meszes-hegység vidékén állapotodott meg; itt is kapott jutalmul nagy kiterjedésű birtokokat. Az Ákos-nemzetségnek egy külön ága nem Töhötöm csapatjával ment Erdélybe, ha-

nem azon másik foglaló csapattal, melynek útiránya a Maros folyása volt. Ez az ág szállta meg Székelykö-várát s a torockói völgyet. Innen is nevezte magát később ez a nemzetség-ág Torockai-családnak.

Jogi szempontból Erdély elfoglalása nem úgy történt, mint a nagy magyar honfoglalás. Ott az egész nemzet harcolt s a megszállott területeken az egész nemzet egyenlően osztozkodott. A hét vezér között Árpád nem volt kiváltságos személy, hanem csak primus inter pares, aki a közösen meghódított területből saját törzse részére egyenlő területet kapott vezértársaival. Az így testvériesen kiosztott területre a nemzetségek ágak szerint telepedtek le. Egyik nemzetségnek a másik nemzetség belső ügyeibe beleavatkoznia nem volt szabad s ha mégis szükség volt erre, akkor a hét vezér közös gyűlésre gyűlt össze s ott beszélte meg a közös ügyeket. Ezzel szemben Erdély a magyar nemzet paran-

A RÉGI TOROCKÓ

csára meghódított terület volt, ami azt jelentette, hogy amíg a magyarországi részekben az egyes nemzetségek birtokai a nemzetségeknek teljesen független saját birtokai voltak, addig Erdély mint meghódított tartomány, magáé a nemzeté, illetőleg a nemzeti főhatalomé, a királyságé volt. Így történt, hogy a vezérek korában — amikor a nemzeti főhatalom még nem volt teljesen ki alakulva — Erdélynek megszállott részei átmenetileg ugyan a megszálló csapatvezérnek magántulajdonaiul tűnnek fel, de a központi magyar királyság megalakulása után Szent István király Erdélyt már határozottan saját királyi birtokának tekintette, melyet ugyanolyan katonai közigazgatási szervezettel látott el, mint a többi királyi birtokokat. Legelőször is védelmi kerületekre osztotta fel, melyeket határaikról megyéknek, illetőleg megyéknek nevezett el. Minden megye egy-egy gazdasági és védelmi érdekközösség volt.

A Torockai-család — ezentúl így fogjuk nevezni Székelykő várának urát — tehát csak addig volt erdélyi birtokainak teljesen független ura, amíg a magyar király Erdélyt meg nem szervezte. Mihelyt megalakult Torda-vármegye, a Székelyvár is, meg a torockói völgy is általában a Torockai-családnak minden fekvősége a királyi megye közigazgatási és védelmi körletébe kapcsolódott be. A megyék határai az első foglalás korában csak a már lakott, illetőleg megszállott területekkel szemben voltak szabatosan megvonva. „A lakatlan területeken azonban mindaddig bizonytalan maradt a határ, amíg azok a vármegye népességével be nem népesültek. Minthogy pedig a várnépeknek megyéjükhöz tartozandósága mind személyükre, mind birtokukra egyaránt kiterjedt, akárhova ment is valaki a megyei birtokos urak közül, akárhol is szerzett is birtokot, az olyan azzal a birtokával együtt eo ipso az illető megyéhez tartozónak tekintetett. Az illető

A RÉGI TOROCKÓ

megye határa, területe tehát az egyre szaporodó erdőirtásokkal és telepekkel mindaddig terjedt, amíg valamikor a szomszéd megyének hasonló módon szaporodó s előre tolt telepeivel össze nem ért és így azon a ponton végleges határ nem képződött.“ Torda-megyének csírája például a Székelykő-vára volt a torockói völgyben levő várfölddel együtt. Miután az első foglalók itt lábukat megvetették, birtokba vették a tordai sóbányákat is. Ettől az időtől kezdve aztán a megye súlypontja többé nem a Székelykő-vára volt, hanem Torda lett. De Torda katonailag nehezen védhető hely volt, ezért Székelykő-várát nagyon sokáig még ép úgy használható védelmi állapotban kellett tartani, mint Várfalvát. Katonai jelentősége csak akkor csökkent, amikor Erdély további megszállásával a katonai határörvidék is kelet felé messzire beljebb került. Hogy Erdély további megszállása keleti irányban innen, Tordáról, indult ki; hogy az Torda nevű ve-

zér alatt ment végbe; s hogy e foglalás egyfolytában a Görgényi, meg a Gyergyói havasokig terjedt, azt annak a valóban az egész Erdélyen áthuzódó megyének területe mutatja, mely nevét a diadalmasan hódító vezérről, Tordáról, nyerte. Kezdetben az egész így meghódított terület „*Torda-megye*“ volt s csak később szakadt két részre és nevezték el a keleti részt „*Maros*“-Tordának, a nyugati részt „*Aranyos*“-Tordának. E kettészakadás a meghódítás után jóval később történhetett, amikor a megye történetének Torda-vezérrel való kapcsolata régen feledésbe ment.

Steierországból bajor bányászok települnek Torockóra.

1141—1161 között, az évet nem ismerjük, II. Géza magyar király Steierországnak *Eisenwurzel* nevű vasbányatelepéről német vasbányászokat hívott Torockóra.

Eisenwurzel egy hosszú, sziklás hegyvonulat, melyet ma tudományosan steieri Érchegységnek nevezünk. E hegyvonulat Tirolban kezdődik és Salzburgon, meg Felső-Steierországon át egészen Alsó-Ausztriáig húzódik. Az egész hegység tele van bányákkal, melyek között legfontosabbak a vasbányák. E vasbányák főfészke az Eisenerz és Vorderberg vasbányatelepek között fekvő Érchegység, melyet a XI. században Eisenwurzel-nek, később Eisenberg-nek

neveztek. A szóban levő egész hegyvidéket ma Eisenerz-nek (éreveidék) nevezik. Eisenerz vidékét az Erz-patak két részre választja szét. E patak Eisenerz (régiben: Innerberg) bányatelep határában ered, észak felé folyik s mintegy 20 km. folyás után éppen ott ömlik az Ennsbe, ahol e folyó keleti irányát megváltoztatva, majdnem pontos derékszög alatt északra tér el. Eisenerz bányatelep fekvése tehát nagyon hasonlít Torockó fekvéséhez: két oldalt hatalmas mészkő szegélyezi, a völgyben a bányatelepen patak foly keresztül.

A vasbányászat Eisenerz vidékén nagyon régi, már a rómaiak dolgoztak itt. De éppen az Eisenwurzeln nevű hegyrészen csak a XI. század vége óta folyik megszakítás nélkül a bányászat. Érdekes tudni, hogy e meglehetősen későn feltárt bányatelep pár évszázad alatt nemcsak Steierországban s a szomszédos osztrák tartományokban, hanem Csehországban, Morvaországban, Szilé-

A RÉGI TOROCKÓ

ziában, Lengyelországban, Magyarországon, sőt Oroszországban is ismertté lett; nyers vasát az említett országokban mindenütt szívesen vásárolták. A bányauzemnek e gyors fellendülése magával hozta, hogy sok munkást tudott foglalkoztatni, ami viszont azt jelentette, hogy különösen Bajorországból sok bányamunkás vándorolt Eisenwurzel vidékére. Steierországot a X. századtól kezdve a XII. század végéig Bajorországgal együtt kormányozták. Ez magyarázza főképen a bajoroknak nagyobb számú beköltözését Eisenerz bányatelepjeire. A bányatelepek földesura, a steieri örgróf, szívesen fogadta a beköltöző bajorokat s azért, hogy azok ott valóban állandóan letelepedjenek, különböző engedményekkel látta el őket: telket adott nekik, ami házból, kertből, rétekből, mezőkből s erdőkből állott; kijelölte kinek-kinek külön bányaterületét; segítette őket a hámorok, kohók megépítésében s nem tiltakozott az ellen, hogy a

feltárt aknákat és az üzembe helyezett kohókat és hámorokat tulajdonosaik saját nevükről nevezzék el; aztán noha az eisenerziek mindnyájan a leobeni bányakapitányság alá voltak rendelve, megengedte nekik, hogy saját bírójuk alatt éljenek, aki 12 esküdtpolgárral együtt intézze dolgaikat. Egyszóval ez eisenwurzeli bányászok Eisenerz bányatelepen szabademberként éltek saját városi tanácsuk alatt; ki-ki úgy gazdagodhatott bányája után, ahogyan igyekezete engedte. Csak egy kikötés korlátozta őket: bányatulajdonos csak helybeli illetőségű lehetett. Jött-ment ember szabadon dolgozhatott, de birtokos ott nem lehetett.

Ezekből a bányamunkásokból hívott be egy csapatot II. Géza magyar király s telepített be a torockói völgybe.

A torockói bányászok kiváltság-levele.

Hogy minő kiváltságok ellenében vállalkoztak a steieri bajor bányászok a Torockón való letelepedésre, azt megtudjuk királyi kiváltságlevelükből. Kiváltságlevelüknek latin nyelvű eredeti példányát nem ismerjük, az elégett 1241-ben, amikor a tatárok Torockót is felölték. Megvannak azonban azon későbbi okiratok, melyek megismételve az eredeti okmány szövegét, azt újabb, megújabb megerősítő záradékkal látták el. A legrégebb időből ismeretes ilyen megerősítő okiratot III. Endre király adta ki 1291-ben. Noha időrendben erről később kellene szólanom, mert ennek kiadatásáig a torockói völgy történetének előbb történt eseményeit kellene elmondanom, mégis tartalmi vonatkozásai miatt itt

közlöm azt abban a kissé régies nyelvezetű magyar fordításban, melyet Torockón 1777-ben készítettek s amely egykor minden torockói család levelesládájában megvolt.

Ime ez a III. Endre-féle kiváltságlevél teljes szövegében:

„Mi, III. Endre, Isten kegyelmességéből Magyarországnak, Dalmáciának, Horvátországnak, Rámának, Szerbiának, Galiciának, Lodomeriának, Kumániának, Bolgárországnak királya; minden Krisztus-hiveinek, az jelen levő levelet látandóknak, egészséget kívánunk a mindenek idvezítőjében.

A királyi méltóságot illeti az alatta való hiveinek számát bővíteni és azoknak hasznokra és bátorságos életekre vigyázni, hogy így azok is az ő királyoknak buzgóbban és hivebben szolgálhassanak. Azért örökkévaló emlékezetére a dolgoknak akarjuk ezen levelünknek rendiben adni, hogy a Torockó nevezetű városnak

A RÉGI TOROCKÓ

az Aranyos vizéhez közel, magas kőszalak és havasok között Erdélyország részeiben helyheztetett szabad városnak gazdáí, mesterei és az ottan levő vashányáknak mivelői, ugy mint verős kovácsok, bányászok, széncsinálók és munkálkodók panaszolva jelentették az ő állapotjoknak kijelentésivel együtt, hogy kegyelmesen adatott jussokról és szabadságokról készült és költ minden leveleik a tatárok által tüzzel megemésztettek (amint ők mondották) és elégettettek, melyeket nekünk a mi országunknak főrendei és nemesei által nyilvánosan meg is bizonyítottak; és esedeztek minékünk alázatos kéreással azoknak megújításokért. És mivel a koronás királyt illeti a maga birodalmában levő hívei törvényes kéréseinek helyet adni, mi is az ők kéréseikkel könyörületességre indittatván, hogy azok, amelyek az időben lesznek, a privilegiális levél által az feledékenységtől megmarasztassanak s hogy már valaha ezen mi országunk lakócsái annyi

veszedelmek és pusztulások után a régen óhajtott békességet és a bővebb békeségnek és jólétnek nevelkedéseit érezhesék, mi is a királyi kegyelmességnek bővségéből kiváltképen azon gondra ereszkedtünk, hogy a jó békességnek édes árnyéka alatt a mi országunknak a nehéz hadakozásokkal elromlott minden hiveit, rendjeit lassan-lassan helyreállítsuk és megújítsuk, hogy így azon ország maga régi fényességére, amennyiben lehet, visszatétessek. És mivel a helyreállítandó közönséges jónak minden tekinteti között a földnek belső részeiben többnyire heverő ércnemeknek szorgalmatosabban való miveléséből mindennemű lakószokon bővebb hasznokat és előmenetelket kiáradni tapasztaljuk, annak okáért azon ausztriai gazdáknak, vasmíveseknek, Eisenwurtzel nevezetű helyből jó biztatással Erdélybe hozattaknak és idele és be is telepítettetteknek s azok maradványjoknak azon szabadságokat és azon jussokat, amelyekre eleintén hivattattak,

A RÉGI TOROCKÓ

megujtván és bővitvén, mi is engedjük, hogy azon gazdák és mesterek és vasművesek, és azoknak segítői és vasolvasztói és mivelői és minden munkásai, akik külömb-külobb helyekből közikbe szállandók lesznek, azon jussokkal és szabadságokkal és kedvezésekkel, amelyekre hivattattak, élhessenek ennek utána is, s az említett Felső-Ausztriában levő több bányászok és vasműveseknek szabadságok és szokások szerint a bányászásbeli jövedelmekből, és ami a földön lakásért illik, azoknak a módjok szerint adják és fizessék; — magok között azon törvénynyel és szabadsággal éljenek, hogy magok között szabad magistrátusok legyen; szabadon választhassanak bírót; hogy mindenkor szabad választás szerint választandó és állítandó tulajdon bírójok, tanácsosok és hűtes öregeik legyenek, ezeken, továbbá királyi személyünkön és tárnokmesterünkön kívül senkinek törvényt állani ne tartozzanak, és azokon kívül őket senki ne ítélje. Efelett min-

den heteken engedünk önekiek szombat napon szabad piacot és vásárt; az erdőkben és vizekben és a teherhordozó lovaknak való legelő helyeken szabad élest napnyugot felé egy mérföldig önekiek adjuk. Amely dolognak emlékezetére, hogy az említett mi híveinknek általunk megújított és megnagyított privilegiális jussok megmaradhasson és az idők folyásával semmi részeibe meg ne változtassék: adjuk ezen kettős pecsétünknek erejével megerősített levelünket.

Költ a mi érdemes mesternökünk, Theodorusnak, fejérvári eklézsia prépostjának, a mi királyi udvarunk vicekancelláriusának, a mi kedves hívünknek keze által az Urnak 1291-ik esztendejében, országlásuknak első esztendejében.“

Szó szerint ennyi az eredeti latinnyelvű kiváltságlevélnek szövege régi magyar fordításban.

E szövegnek legfontosabb része ez:
„ . . . iisdem hospitibus Austriacis ferri

A RÉGI TOROCKÓ

fabris e loco Eisenwurzel cum affidatione in has terras Ultrasilvanas vocatis et huc illocatis eorumque successoribus eandem libertatem et eadem iura, ad quae ab initio vocati fuerunt.“ E kifejezést a donációs levél pár sorral alább majdnem szószerint megismétli: „concedimus, ut iidem hospites ... condescensuri iisdem iuribus libertatibusque et indultis, ad quae vocati fuerunt.“ Ami mind azt jelenti, hogy az eisenwurzeli telepesek és utódaik ugyanazon jogokkal és kiváltságokkal élhetnek a jövőben is, mint amely jogok és kiváltságok őket betelepítésükkor megillették. Melyek voltak e jogok és kiváltságok? E kérdésre az adománylevél kétféleképen ad felvilágosítást, általában és részletezve. Általánosságban ezt mondja: „de hinc quoque uti, frui et gaudere ad instar reliquorum in dicta Austria superiori constitutorum metallurgorum et ferri fabrorum uti, frui et gaudere possint in perpetuum,“ ami azt teszi, hogy egészen ugyanazon

szabadságok és kedvezmények illetik őket, mint az Ausztriában² élő vasbányászokat. E kiváltságok pedig részletezve a következők: szabadon választott előljáróságok (magistratus), bírójuk (judex) és tanácsuk (seniores) legyen; csak az előljáróság, meg a király és a királyi tárnokmester törvényszéke előtt tartoznak megjelenni, szombat napon vásárt tarthatnak; végül erdőt, vizet, legelőt nyugat felé egy német mérföldig szabadon használhatnak. Mindezekért azonban kötelesek a censust, vagyis az adót ugyanúgy fizetni, mint fizették azt eisenwurzeli bányász korokban.

E kiváltságok mind nagy értékű jogok voltak. Meg kell azonban említenünk, hogy telepítések alkalmával általánosságban mindig ugyanilyen kiváltságban részesültek a behívott „hospes“-ek (vendégek). Megtaláljuk ezeket az erdélyi szászok 1224-ik évi kiváltságlevelében is. A bányavárosok alapító oklevelei is majdnem kivétel nélkül mind felemlitik,

A RÉGI TOROCKÓ

hogy a betelepült hospesek „antiqua lege et consuetudine Montanorum“ (a bányászok régi jogai és szokásai) szerint élhetnek magyarországi bányatelepeiken.

Kiket illetett meg az adománylevél kedvezménye? Meg van írva az is pontosan: „*idem hospites magistrisque et ferri fabri eorumque collaboratores, ferri fusores et cultores ac omnes laboratores in eorum societatem, hinc inde condescensuri.*“ Ami magyarul azt teszi, hogy: gazdák (*hospites*), mesterek (*magistri*), vasmívesek (*ferri fabri*), azok segédjei (*collaboratores*), vasolvasztók (*ferri fusores*), vasmívelők (*ferri cultores*) és mindazon munkások, akik ezután onnan (t. i. Eisenwurzelnél) fognak betelepülni a torockói bányamunkások *societas*-ába. E *societas* élén a szabadon választott bíró állott 18 választott polgárral. Ezek intézték a bányászat, valamint a telep társadalmi életének minden ügyes-bajos dolgát. Rajtuk kívül a torockóiak senki parancsának nem tartoztak enge-

delmeskedni. Ha meg fizették a királyi censust — a XIV. századig nyers vasban, ettől kezdve pénzben is — minthogy katonáskodniok nem kellett, eleget tettek állampolgári összes kötelezettségüknek s minden gondjukat saját magán dolgaik intézésére fordíthatták. Mint egy XVIII századi peres okmányukban írták: „Mint privilegiátusok a királyi census megadásán kívül senkinek adni valamit nem tartoztak, hanem szabadságban éltek s s a vasmunkát folytatták; a fundussok is közöttök fel lévén osztva, minden belső és külső jószágukat mint privilegiátusok és vasmívesek szabadon bírták és a városuk semmi erőszakot nem szenvedett s semmivel nem terheltetett.“ Ugyanezen perokmányban olvassuk még a következő megjegyzést is: „Valamint a szántóföldeket, réteket nem a Torockai familia adta a torockóiaknak, úgy nem adta a bányászkodást, olvasztó kemencéket s hámorokat sem, melyekről a bányáknak, kohóknak és hámoroknak elnevezések

A RÉGI TOROCKÓ

elég bizonyosság, mivel ma is azon gazdáknak neveit viselik azok, kik Styriából hozattak ide, akik által azok nyittattak, fundáltattak és építtettek, úgy, mint *Tóbiások*, *Göndölök*, *Ekártok*, *Vernesek*, *Botárok*, stb. neveikről neveztetnek.“

Külön figyelmet érdemel a donációs levélnek a királyi tárnokmesterre vonatkozó része. Az van mondva a levélben, hogy a torockóiak saját választott bírójuk, a király személye s a királyi tárnokmesteren kívül más előtt megjelenni nem tartoznak. Ki volt ez a „*judex tavernicus?*“ A tárnokbíró, illetőleg a tárnokmester, kinek hatáskörét Zsigmond királynak egy törvénye így határozta meg: „A tárnokmester tulajdonképen a király kincstárnoka s mint ilyen, a városok felett, melyek a királynak adóznak, fenhatóságot gyakorol és azoknak felelbbvitt ügyeiben másodfokban ítél.“ Ügy- és hatáskörét részleteiben ismertetni nem tartozik ide; elég kiegészítőleg annyit megemlíteni, hogy a XIII. századból való

oklevelek az erdélyi vajdát nevezik tárnokmesternek. A földolog azonban nem ez, hanem azon tény, hogy a torockóiak peres ügyeikben nem a Torockai-család, mint földesurak ítélő fóruma elé tartoztak, hanem közvetlenül a királyi ítélőszék alá. Ez minden további megokolást fölöslegessé tesz arra nézve, hogy a torockói vasbányászok nem a Torockai-családnak familiaris jobbágyai voltak, hanem közvetlenül a királyi hatalomnak alárendelt szabad emberek. Ezért is jelöli meg az adománylevél Torockót *libera villa*-nak.

A *villa* szónak eredeti jelentése a régi magyar oklevelekben ez: olyan helység, amelyben szolgák vagy szolganépek laktak, kik foglalkozás szerint vagy házi és gazdasági eselédek, vagy pedig vár- és határőrök, illetőleg hadköteles katonák voltak. A *villa*-hoz *possessio* és *terra* tartozott. Possessionak nevezték a művelhető határrészeket; terra ellenben (vagy teljes néven: terra vacua et habitatori-

A RÉGI TOROCKÓ

bus carens vocata) pusztát, kopasz tar- földet jelentett. Ezek szerint valamely vár kerülete állott magából a várból (*castrum*), a várnépség lakóhelyeiből (*villa*), művelhető határrészből (*possessio*) és pusztából (*terra*). Mindazok, akik valamely várkerülethez (— a mai analog elnevezés szerint: járáshoz —) tartoztak, a földesúr familiárisai voltak. Azonban a király Erdélyben (— tartományban! —) kivehetett valamely villát a földesúr hatásköréből s szabaddá tehetett. Az ilyen helység lakói a földesúr részére nem teljesítettek várszolgálatot, polgári foglalkozásukban senki őket nem korlátozhatta. Bírójukat — *villicus* — maguk szabadon választották s felelősségi fórumuk nem a várúr, hanem a királyi tárnokmester volt. Az ilyen szabad helységet *libera villa* névvel jelölik a régi oklevelek. Ilyen *libera villa* volt Torockó.

E *libera villa Turutzko* fekvését egy 1464-ből való oklevél eképen határozta meg: „ad latus maximi montis videlicet

Kewzyrth, qui mons Warkewe precise supra civitatem Thorozko adjaceret.“ Ami azt teszi, hogy Torockó 1464-ben a „*Köszirt*“ (Székelykö)-nek, amelyet *Várköve* néven is neveztek, pontosan a tövében, vagyis a mai helyén feküdt.

Torockó lakossága azonban nemcsak nemes várjobbágyokból, illetőleg az eisenwurzeliak betelepődése után közös elnevezés szerint: kiváltságolt bányászokból állott. Laktak itt szolganépek is, kik a szentgyörgyi Torockai-családnak voltak jobbágjai s annak vashányáiban dolgoztak. A budapesti Országos Levéltárban őrzött oklevelekből tudjuk, hogy 1461-ben a szentgyörgyi Torockai-családnak Torockón lakó román jobbágyaitól szedték az ötvened-adót. 1473-ban az erdélyi vajdának 16, a Torockai-családnak 8 jobbágytelke volt Torockón. Ebből következtetve Csánki Dezső történetíró³ azt hiszi, hogy 1473-ban Torockón összesen mintegy ötven jobbágytelek lehetett, ami 150—200 lélekszámot jelent.

A RÉGI TOROCKÓ

Torockó lakóseit névszerint a legkorábbi időből a már sokszor idézett 1473-iki oklevél sorolja fel. Eszerint 1473-ban ott a következő családok laktak: Tót, Jelna, Ekhardt, Kaskető, (Kaskethew), Barta, Katona, Hajgó, Józsa, Orbonáz, Kessi (Kessy), Fekete, Gendel, Ekherth, Hajnal, Kóród, Molendinator (? Molnár), Anger, Faber (? Kovács), Jafol, Grivald, Göbel (Gewbel). Ugyanebből az időből Torockószentgyörgyről a Szabó, Biró, Kis, Tót, Kele, Nagy, Poják, Székely, Szakács, Bonca, Kemencés, Szőke, Fábián, Lukácsi és Köres vezetéknevű jobbágy családokat ismerjük. Hunyadi Mátyás király idejében Torockószentgyörgyön (nem számítva a várban lakó népséget) 52 jobbágytelek volt, templommal és malommal. Torockó azonban ennél sokkal régebbi egyházas hely, mert a bányaváros papjáról a pápai tizedlajstrom már az 1332. évi számadásnál említést tesz.

Aranyosszék megalakulása.

Batu khán tatár fővezér seregével 1241-ben végigpusztította Magyarországot. Seregének balszárnya ez év március 31-én, épen husvét vasárnapján, lépett Erdély földjére. A tatárok rengeteg embert öltek le. Patakokban folyt a vér útjukon. Nyomukban óriási földterületek váltak lakatlanná. Április közepén Torda-megyét már végig száguldták, felgyújtva s legyilkolva benne mindent, mi útjukba akadt. Mikor aztán egész Magyarországot végigpusztították, 1242 márciusában megkezdték visszavonulásukat. Seregük egy része észak felé tartott s Halics irányában hagyta el az országot; más része kelet felé vette útját s — mint fel van jegyezve — zsákmánnyal telt szekerekkel, baromesordákkal, juhnyájakkal és

rengeteg sok fogollyal érkezett Erdélybe, hol lépésről-lépésre átkutatva a barlangokat, meg a berkek sűrűjét, lassan haladt előre a törcsvári szoroshoz. Rablóhadjáratuknak nyomát mindenütt pusztulás mutatta, leégett helységek, temetlen halottak, miket a tavaszi meleg időben egy még borzalmasabb pusztítás követett: a dögvész.

E szörnyű pusztulást nem kerülte el Torockó sem. III. Endre királynak 1291-ben kelt, idézett oklevelében fel van jegyezve, hogy „Torockó is a tatároktól tűznek örvénye által semmisített meg és égettetett fel“ (... per tartaros ignis voragine fuisse consumpta ac concremata ...). Ekkor égett el a II. Géza királytól kapott kiváltságlevelük is. Ekkor pusztult el a Várfalva határában állott Torda-Aranyos vár is, amelyben meg Torda bányavárosnak kiváltságlevele égett oda.

Évek teltek el, míg az ország megint normális viszonyok közé került. A ki-

A RÉGI TOROCKÓ

rálynak, IV. Bélának, ekkor legfőbb gondja a lakatlan területek benépesítése s a legfontosabb helységek védelmének megszervezése volt. Ennek rendjén — ideiglenes védelmül — a Kézdi-fiókszék egy katonacsapatját az Aranyos melletti lakatlanná vált síkságra rendelte.⁴ E telepések voltak a mai Aranyosszék lakóinak közvetlen ősei. Minthogy pedig a Várfalva melletti Aranyosvárat a tatárok szintén lerombolták, Torockai Ehelős átengedte nekik arra az időre, amíg az Aranyos folyó mellett fognak lakni, saját tulajdonjogának fenntartása mellett Torockó várát annak minden tartozékával együtt. Ez az ajándékozási oklevél szószerint azt mondja, hogy ha akár a tatárok, akár más ellenség támadná meg a székelyeket, azok minden hozzátartozandóságukkal együtt Torockó várába menekülhetnek; kétszer is megjegyzi azonban, hogy ez ajándékozás csak addig marad érvényben, amíg a székelyek az Aranyos folyó mellett laknak (donec

juxta dictum fluvium Arantias permanserint).

E székely vitézekre csakhamar fontos szerep várt.

IV. László király az 1289 szept. 18-án kelt donációs levélben említi, hogy e székelyek már István királynak („patri nostro“) hasznos szolgálatot tettek. Ez bizonyára azon testvérharc idején volt, melyet István, mint erdélyi herceg, öcsese, Béla ellen vívott s melynek rendjén (a Brassó-melletti Feketehalomnál megnyert ütközet után, az 1265 március elején) a Pest-megyei Isaszegnél vívott csatához Erdélyből az Aranyos-menti széke-lyek is kivonultak. Ezért hálából István örök tulajdonjoggal nekik adományozta Aranyosszéknek azt a területét, amelyet eddigelé királyi kirendelés jogán ideiglenesen birtak. Hogy pontosan mely községek tartoztak ekkor Aranyosszékhez, azt III. Endrének alább említendő megerősítő oklevelében fogjuk meglátni. Je-

A RÉGI TOROCKÓ

lentősebb szerepe volt e székelyeknek 1282-ben, amikor is IV. László király seregében részt vettek a kunok ellen a Hódmezővásárhely melletti Hód-tónál vívott nyertes ütközetben. E tények mind amellet bizonyítanak, hogy az aranyosszéki székelység vitéz, háború ismerő, harcedzett, mozgékony katonaság volt; a verekedés volt főfoglalkozása. Hogy ehhez milyen jól értett, azt 1285 nyarán épen Torockón bizonyíthatta meg, amikor a Hód-tavánál legyőzött kunok a mai Moldovában lakó nogaji tábarokkal szövetkezve, újra az országba törtek s ott irtóztató pusztítást vittek véghez. Visszatérő útjuk (miként különben a bejövő is) Erdélyen vezetett keresztül. Ez alkalommal azonban nem kísérte őket a szerencse. Nagy esőzések voltak mindenfelé, a folyók megáradtak s csak bajjal lehetett átmenni rajtuk. A betörésük alkalmával letaposott mezőkön nem teremvén semmi, éhséggel is kellett küzdeniök. Aztán dögvész is puszt

tított útjuk mentén. Mindez a befelé győztesen előrohanó s visszafelé jövet gazdag zsákmánnyal és sok fogollyal megterhelt kun-tatár sereget hazafelé igyekvésében nagyon gátolta. Legsúlyosabb csapás azonban Torockó vára alatt érte őket: az aranyosszéki székelyek Torockó vára alatt vitézül rájuk támadtak s több, mint ezer foglyot szabadítottak ki kezeik közül. E vitézi tettüknek hire hamar eljutott a királyhoz, ki amúgy is szívesen emlékezett rájuk, hiszen még nem feledte el azt a 80 lovat sem, amelyet nagy szüksége idején serege részére tőlük ajándékba kapott.

Mindezekért a hadi- szolgálatokért IV. László király 1289. szept. 18-án Gyulafehérváron jártakor megújította s megerősítette atyjának adománylevelét, mellyel — mint mondta — Torda-Aranyos nevű királyi várának az Aranyos és Maros folyók közt elterülő földjét (terram castris nostri de Torda Oronos vocatam iuxta fluvios Oronos et Mo-

A RÉGI TOROCKÓ

rus) annak összes jövedelmével együtt nekik s ivadékaiknak adja.

A kézdi fiókszéknek derék, vitéz katonái ilyenformán most már ismételt királyi decretummal mondhatták saját birtokuknak azt a földet, amelyet IV. Bélától csak ideiglenesen birtak. Ezzel Aranyosszék tehát végleg megalakult. Azt, hogy vajjon hány székely család települt még IV. Béla parancsára ide (a mai Háromszéknek⁵ *kézdi* járásából), megközelítőleg sem lehet megmondani, de hogy sokan jöhettek ki, azt két körülmény nagyon valószínűvé teszi. Egyik az, hogy valóban nagy területet adott nekik a király. Erről alább bővebben. A másik az, hogy mivel bátor, harcos nép voltak, a királyok állandóan számítottak rájuk. Ezt bizonyítja az, hogy kiváltságukat a királyok kevés kivétellel mind megújították, némelyik még meg is toldotta. Az összes későbbi megújító okleveleknek tulajdonképeni alapja III. Endre királynak 1291 március 17-én ki-

adott dekrétuma, mely szószerint idéz-
 vén IV. Lászlónak 1289 évi adományle-
 velét, azt Aranyosszék eladományozott
 helységeinek felsorolásával toldotta meg.
 E felsorolás tárgyunk szempontjából
 annyira fontos, hogy az oklevélnek ide-
 vonatkozó részét szószerint közlöm:
 „(Adományozzuk) a mi Torda Aranyos
 nevű várunk földjét a hozzá tartozó
 területekkel, úgymint: *Felvinc*, *Örmé-
 nyes*, *Hidastelek*, *Medyes*,⁶ *Dombró*, *Mo-
 hács*, *Kercsed*, *Bágyon*, *Kövend*, *Torda-
 vár* (= Várfalva határában), *Csegez*,
Igrechi,⁷ *Pordoy*,⁷ *Kerekegyház*,⁷ *Hory*,⁸
Ujtelek,⁸ *Polántelek* (= Aranyospoján),
Fiuszeg,⁸ („Fijuzeg“), *Bogát*, *Lyukte-
 lek*⁸ („Lyukiteluk“), *Zetetelek*,⁸ *Kocsárd*,
 „*Feligaz*“,⁸ *Földvár*, „*Ketokluk*“,⁸ *To-
 rockó*, tudniillik a közösvár a várné-
 pekkel, *Csákótelek* (= Csákó), *Farkas-
 zug*⁸ és *Abrudháza*⁸ („Obrothusa“) az
 összes hozzátartozandóságaikkal, ú. m.
 erdőkkel, kaszálókkal, rétekekkel és vizek-
 kel. Ha e helynév felsorolást figyelme-

A RÉGI TOROCKÓ

sen végigolvassuk, a sok idegen helynévből fel fog tűnni, hogy Aranyosszék már a székelyek betelepülése előtt milyen népes terület volt. A helynevek arra is utalnak, hogy őslakói magyarok, németek⁹ és szlávok voltak. Az e névsorban levő helyek közül mai napig három őrizte meg a betelepült székelység emlékét különösebben: *Földvár*, *Kocsárd* s a torockói *Kő*, mert ezeket ettől kezdve máig *Székelyföldvár*, *Székelykocsárd* és *Székelykő* névvel nevezik.

Nem lévén feladatunk e helyen Aranyosszék történetét részletesen elbeszélni, betelepülésének és megalakulásának történetéből elég ennyi. Egy dolog azonban mégis külön említést érdemel és ez az, hogy a király (előbb V. István, majd IV. László) Torockó várát a várnéppel együtt a székely katonáknak ajándékozta. Az oklevélnek idevonatkozó szövege nem szabatos. Közös várról (*castrum commune*) beszél, mit a király a székelyeknek adományoz. Ez vagy azt jelenti,

hogy egyszerűen megerősíti Torockai Ehellős adománylevelét; vagy azt, hogy az eddigi várközösség a királyi adományozással megszűnt s most már tulajdonjogilag is a székelyeké lett a *Kő*. Bármelyik eset álljon itt fenn, az oklevél szövege nem szabatos. Mindazonáltal egy tény bizonyos s ez az, hogy a völgyben épült Torockó bányatelepe a Székelykövel s illetőleg a Székelyvár népével együtt nem csatoltatott Aranyos-székhez.

A Torockai-család már akkor, amikor Ehellős a Székelykő várát ideiglenesen átengedte az akkor még csak kirendelt székely vitézeknek, építtetni kezdte Torockószentgyörgy határában az új lovagvárát. E vár három oldalról hozzáférhetetlen meredek sziklára épült hosszúkás, nem nagy és szabálytalan alakú kő-téglaépítmény, melybe csak a Bedellő felőli oldalon volt feljáró. „Falainak vastagsága meglepő. A sziklatető északi végében álló öregtorony a várnak

A RÉGI TOROCKÓ

legrégibb és máig legépebb része, mintegy 15 méter magas, emeletekre van osztva; bejárata délről van mintegy öt méternyi a szikla szintje fölött. A toronytól párhuzamosan két fal húzódik a sziklatető déli végében emelkedő oromig. Erre merészen épített négyzetes torony volt a déli, újabb résznek a főerőssége. Ennek aljában terül el a vár belső és külső udvara, amelyhez néhány helyiség csatlakozott.“ Mindez ma már rom. 1704-ben romboltatta le Thiege osztrák tábornok.

Román jobbágyok telepítése a torockói völgybe.

A Torockai-családnak a Székelykőről a völgybe s illetőleg Torockószentgyörgy határába leköltözése nagy mértékben megváltoztatta a torockói völgy életét. Ami e változásból minket ezuttal leginkább érdekel, az, hogy a földesúr ezentúl jobban ki akarván használni a völgy termékenységét, a király engedélyével e célból román jobbágyokat telepített oda. E földesúr — valószínűleg — Sándor, az Ákos-nembeli Györke fia („Alexander, filius Gurk de genere Akus“) volt, kinek azon érdemeiért, hogy III. Endre királyt az osztrák Albert herceg elleni háborúban vitézül segítette, III. Endre már 1292-ben is megengedte, hogy Marosillye, Szád és Fenes nevű hu-

nyadmegyei birtokaira román jobbágyokat telepíthessen (olacos possit aggregare et aggregatos retinere) s az ezen jobbágyok által fizetendő mindennemű adó ugyanőt illesse (omnem collectam ac debitum eorundem olacorum predicto Alexandro relinquentes). Az engedélylevélnek azon kifejezése, hogy románokat gyűjthet össze (possit aggregare) s az összegyűjtötteket birtokán visszatarthatja (possit aggregatos retinere), arra utal, hogy a románságnak egy része ekkor — a XIII. század végén — még szabadon vándorolt Erdélyben. Ez azt jelenti, hogy a Duna tájékáról román pásztorok bizonyos okok miatt felkerekedtek s elhagyva addigi lakóhelyüket, észak felé a hegyek közé vándoroltak. Kergethette őket az ellenség is, de mehettek azért is, mert addigi helyüket legeltették, sőt vihette őket északra a vándorlási ösztön is, ami pásztornépeknél állandó tulajdonság. Hogy éppen ezek a IV. László, meg III. Endre idejében vándorló

A RÉGI TOROCKÓ

románok lettek volna Erdélyben az első románok, mint ezt a magyar történetírók állítják, azt megvitatni és eldönteni nem a jelen tanulmány feladata: Nomád nép, minő akkor a balkáni román-ság is volt, szívesen és könnyen vándorol. Valószínű, hogy a románok a X. század óta kisebb-nagyobb rajokban ép úgy terjeszkedtek Erdély belseje felé, mint pl. több száz évvel azelőtt a szlávok. S ha okleveles emlékek 1222 előtt nem említik őket, ez ugyanazért van, amiért a XIII. század előtti időből a semminél csak alig valamivel tudunk többet az Erdélyben végbement belső településekről: e belső vándorlások, települések nem okoztak különösebb feltűnést, következésképp nem is tartották szükségesnek azokat feljegyezni. A feljegyzés s illetőleg a telepítések írásos szabályozása akkor vált szükségessé, amikor a birtok viszonyok Erdélyben is közhatóságilag rendeződtek s a fejlődő társadalmi és gazdasági életre nézve államéleti fontosságú ese-

mény volt a már kialakult belső állapotnak lehetőleg változatlan fenntartása. Amíg Erdélyben volt a magyarok által meg nem szállt, birtokba nem vett terület, addig a magyar király nem bánta, ha a foglalásra ide rendelt családok idegen cselédekkel szaporodtak, hiszen végeredményében mindez egy célt szolgált: a foglalás folytathatóságát s az elfoglalt területek biztos megtartását. Mihelyt azonban a foglalás befejeződött s kiki megkapta a maga területét, a cselédségben s várnépben való szabad gyarapodás a telepes földesurak közötti erőviszonynak megváltozását, illetőleg felbillenését vonhatta volna maga után. Ezért voltak röghöz kötve a jobbágyok s ezért volt minden bevándorolt idegen „a király népe“. Ezt jelenti III. Endre királynak 1293. nov. 7-ről való okleve is, mely elrendeli, hogy valamennyi román, bárkinek a birtokán legyen is, a királynak székes birtokára (valószínűleg a fogarasi kinestári uradalomba) vitessék

A RÉGI TOROCKÓ

vissza, ha kell, hát erőszakkal („universos Olacos in possessionibus nobilium vel quorumlibet aliorum residentes ad praedium nostrum regale Scekes vocatum, ordinassemus revocari, reduci et etiam compelli.“) Ez nyilván mutatja, hogy III. Endre idejében a szabadon vándorló románok Erdélyben a magyar király jobbágysai voltak, azokat királyi engedély nélkül senki magánál nem tarthatta. Azonban a király szabadon rendelkezhetett velük. Ugyanez az 1293-ból való oklevél tudatja (folytatólag) a következőket is: minthogy néhai László király (= IV. vagy Kun László) megengedte a gyulafehérvári káptalannak, hogy hatvan román háznépet („sexaginta mansiones Olacorum“) telepíthessen Fylesd és Enud nevű birtokaira s azoktól semmiféle királyi adó, ú, m. ötvened vagy tized vagy egyéb, ne szedessék, — a káptalant ebben a jogában III. Endre megerősíti. Hasonló királyi engedéllyel települtek be az 1290-es években a torockói

völgybe a románok. Részükre a földesúr Bedelő és Gyertyános falvakat jelölte ki, amelyekben — mint e falvak nevei világosan mutatják — egészen addig magyar várnép lakott. De néhány család magába Torockó városába is betelepített, mert a fennmaradt okmányokból tudjuk, hogy 1461-ben a szentgyörgyi Torockai-család itten lakó román jobbágyaitól is szedték az ötvened-adót.

**Az addigi bányatelep Torockó
a XIV. század kezdetén bányavárossá lett.**

Úgy látszik, hogy a vasbányászat Torockón jól ment, mert a XIV. században az addigi „libera villa Torockó“ *civitas*-szó fejlődött ki. A XIV. és XV. századi oklevelek Torockót *civitas*, azaz bányavárosként emlegetik, melynek 1590-től kezdve a legújabb időkig használt külön pecsétje¹⁰ volt: felül liliumvirágdíszben végződő cimerpalástban tőből jobbra s balra hajló egy-egy ekevas, melyeknek nyele a palást alján közepén összeért; a palást fölött a virágdíszből jobbra s balra búzakarász nőtt ki. Az egész címert abroncsszerűleg körirat vette körül, melyben pontosan a címer fölött az évszám állott: 1590. Ezt követte köriratban a szöveg: *Insignia Toroczko*. Az

első ilyen bányász-jelvényes pecsétet tudomásunk szerint 1590-ben kezdték használni; maga a bányaváros elnevezés azonban két századdal előbbi időből való. Bányavárosnak, („Civitas“) van nevezve Torockó azon privilegiumos levelekben, melyeknek erejénél fogva járták ki a saját kebelükből választott magisterek 1370, 1372 és 1373 években Torockó határait. Így jelöli meg azon határkijelölő oklevél, melyet először 1378-ban, másodszor pedig 1464-ben az aranyosszékiek részére a torockószentgyörgyi Torockai-család s a gyulafehéri káptalan mint szomszédbirtokos között felmerült birtokperben írtak. Így található 1494-ben azon országgyűlési okmányban, mely felsorolja, hogy a számüzött Torockai Illésnek hol feküdtek birtokai. Civitasnak írta 1523-ban II. Lajos király is azon nevezetes oklevélben, mellyel (lásd alább) a torockószentgyörgyi földesúri családnak adományozta az egész Torockót s amely oklevél okozója volt azon hosszú

A RÉGI TOROCKÓ

pereskedésnek, mely évszázadokon át tartott s tulajdonképen mai napig nem fejeződött be. Városnak nevezi 1666-ban a fogarasi országgyűlésből a Torockó és Aranyosszék határvillongásának elintézésére kiküldött bizottság jelentése. Stb.

Pontosan nem tudjuk megmondani az évet, melyben az addig *szabad bányatelep* Torockó *bányavárossá* lett, bizonyos csak annyi, hogy ez Róbert Károly vagy Nagy Lajos király idejében, 1310 után s 1371 előtt történt. De Torockó bányavárosi minőségében is ép úgy közvetlenül királyi birtok maradt, mint volt szabad bányatelep korában.

Az, hogy bányaváros lett Torockó, ránézve előnyt jelentett, de az előnynek csakhamar mutatkoztak káros következményei is.¹¹ Az első megtelepedés idején a torockói völgy a megszállás jogán — mint erről fentebb részletesen szólottunk — az Ákos-nemből való Torockai-családé volt. Neki dolgoztak ott az összes várjobbágyok. Torockó egész ké

sőbbi története tulajdonképen nem egyéb, mint e torockói lakósságnak kiszabadulása a földesúri kötelékekből. Előbb a nemes várjobbágyok lettek kiváltságolt bányamunkások, majd II. Géza király teljes privilegiummal Steierországból bajor bányászokat telepített ide, kiknek, valamint összes üzemi munkásaiknak, semmi közük nem volt a földesúrhoz. A nemes várjobbágyok is, meg a hospes-telepesek is saját tulajdonjoggal rendelkező lakói voltak Torockónak. Mellettük külön saját jobbágyaival a szentgyörgyi földesúri család is folytatótt bányászatot. Így Torockó lakossága a legrégebb időktől kezdve kétféle bányászokból állott: szabad emberekből és a szentgyörgyi földesúri család jobbágyaiból. E kétféle bányász lakósság egymással jól összefért, ellenben kezdettől fogva megvolt az ellenséges viszony a földesúr s a torockói szabad ember bányászok között. A földesúri család mindvégig teljes tulajdonjogot formált az

A RÉGI TOROCKÓ

egész völgyhöz s benne az egész Torockóhoz, a kiváltságolt szabad bányászok viszont hivatkozva privilegiumaikra semmiképen sem akarták magukat földesúri jobbágyoknak tartani. Kettőjük között a jogviszonyt Erdélynek a magyar szent koronához való viszonya állapította meg. Említettük e tanulmány elején, hogy Erdély a maga egészében királyi birtok volt, melyben az összes földesurak nem foglalás, hanem a megszállás tényéből folyó királyi adományozás alapján birták jószágaikat. Az összes erdélyi birtokosok csak hűbéres urai voltak a legfőbb birtokosnak: a magyar koronának, illetőleg a koronás királynak. Erdélyben a XV. század végéig senkinek nem volt más joga, mint amit a korona, illetőleg a király neki engedélyezett. Ezért telepített itt a király, nem pedig a földesúr; ezért kormányozta Erdélyt (az önálló erdélyi fejedelemség megalakulásáig) a kinevezett vajda, nem pedig a magyar, a székely és a szász „nemzet“; ezért volt

minden bevándorló itt a király jobbágya, kit királyi engedély nélkül senki magához le nem telepíthetett. Stb. Mindenekfölött — s e helyen főképen ez tartozik tárgyunkra — ezért volt joga a királynak a földesúri tulajdonjog megsértése nélkül a földesúri birtokokból némely részt kivenni s másnak eladományozni, illetőleg az addig földesúri jószágnak tartott területre magyarokat is, meg idegeneket is privilegiumok alapján telepíteni. Erdélynek külön tartományi helyzete — szemben az anyaországgal — szabta meg itt a speciális birtokjogi állapotokat. Hogy e speciális közjogi helyzet a földesuraknak általában nem tetszett s emiatt Erdély a magyar koronával szemben állandó averzióval viseltetett, ezt tudjuk a történelemből. Az önálló erdélyi fejedelemség megalakulásáig az erdélyi földesurak majdnem minden összeesküvésben benne voltak, melyet a mindenkori magyar király ellen terveztek. Viszont a királyi hatalmat kép-

A RÉGI TOROCKÓ

viselő erdélyi vajdának mindig nagyobb befolyása volt a földesurak féken tartására, mint a magyarországi részeken ugyanezen időben bármily más közhatósági személynek.

Mindaddig, amíg Torockó egyszerű királyi bányatelep volt, a földesúr s a privilegizált bányászok között nem igen volt ok az ellenségeskedésre. Mihelyt azonban királyi bányaváros lett belőle s szabad bányászai elkezdtek vagyonosodni, a földesúri család irigykedni kezdett rá. Megkezdődött tehát a végnélküli viszálykodás a földesúri család s Torockónak szabad bányászai, illetőleg a földesúri aspiráció s a királyi tulajdon között.

A nagy per kezdete.

A torockói nagy pernek, mely már 400 év óta tart s még mindig nincs befejezve, megindító oka tulajdonképen azon összeesküvés volt, melyet az erdélyi magyar urak 1467-ben Hunyadi Mátyás magyar király ellen szöttek s amely idő előtt kitudódván, sokakra igen szomorúan végződött. A Tordán tartott országgyűlés a főbünösöket fej- és jószágvesztésre ítélte. Az elítéltek közül többen nem hitték, hogy az erdélyi, pláne épen kolozsvári születésű király egykori barátain és hívein valóban végrehajtatja az ítéletet. Ezek nagyot csalódtak. Némelyek fejét Mátyás a szebeni piacon hóhérpallóssal üttette le, másokat Kolozsváron utcákról-utcákra hordoztatott, tüzes vasfogókkal marcangoltatott és

csak ez iszonyú kinoztatás után nyakaztatott le.

Úgy beszéltek, hogy az egész torockószentgyörgyi Torockai-család is az összeesküvők között volt s emiatt a tor-dai országgyűlés annak férfi tagjait, Ilyést, Lászlót és Zsigmondot fej- és jószágvesztésre ítélte, birtokaikat a király utóbb, 1470. jan. 25-én Csupor Miklós erdély vajdának ajándékozván. A királyi adománylevélben a torockószentgyörgyi családi várnak tartozékai eképen vannak felsorolva: Torockó város, Gyertyános és Bórév (egészen), Szentgyörgy, Bedelő, Felsőszolcsva, Alsószolcsva, Patcsága, Ujfalu és Vidaly (felerészben). Időközben tisztázódván az összeesküvés, a király Torockai Lászlót és Zsigmondot, mint ártatlanul elítélteket, felmentette az ítélet alól s megparancsolta Magyar Balázs erdélyi vajdának, hogy lefoglalt birtokrészeik eredeti tulajdonosaiknak ítélet alapján adassanak vissza. Magyar Balázs a királyi rendeletet kö-

A RÉGI TOROCKÓ

zölte is az összes érdekeltekkel, de Csutor Miklós azt nem vette tudomásul s 1470 május 24-én erőszakkal elfoglalta az egész Torockai családi vagyont. Ez erőszakos birtokbavétel ellen a királyi ítélet alapján Torockai László és Zsigmond úgy maguk, valamint gyermekeik nevében a vár keleti felére (amelyben ekkor éppen építkeztek), továbbá Torockó város felére, Bedelő egynegyed részére, végül a Torockó város mellett levő malomra, három vaskohóra, másik kettőnek felére s nyolc és fél vasverőre vonatkozólag ellenmondtak. Ez ellenmondás a vajdának tudomásul adatván, Magyar Balázs Torockai László és Zsigmondot a mondott birtokrészekbe beiktatta, Csutor Miklóst pedig kihágásért megbüntette olyanformán, hogy az eredetileg neki adományozott Torockai Illés-féle birtokok kétharmad részét (Torockó városban, Szentgyörgyön, Bedelőben, Gyertyánoson, Alsó- és Felsőszolcsán, Potcságán, Ujfaluban, Vidalyon és Bóréven) sa-

ját magának, egyharmad részét pedig (a várban és területén levő gabonákkal és lábas jószágokkal egyetemben) a sérelmezett Torockai Lászlónak és Zsigmondnak adta mindaddig, amíg Csupor Miklós a büntetéspénz megfizetése által azokat ki nem váltja.¹²

E birtokrészek közül minket ezúttal csupán Torockó városa érdekelvén, megállapíthatjuk, hogy Torockónak 1473-ban ötféle lakóssága volt: 1. A kiváltságolt bányászok, 2. Torockai László jobbágyai és zsellérei, 3. Torockai Zsigmond jobbágyai és zsellérei, 4. Csupor Miklós (illetve helyette szintén Torockai László és Zsigmond, valamint azonkívül Magyar Balázs) jobbágyai és zsellérei; 5. Végül — erről alább külön szólunk — özv. Torockai Péterné Alárd Dorottya asszony jobbágyai és zsellérei. Torockó lakószai tehát ennek megfelelőleg a XV. század végén öt érdekesoporthoz tartoztak. De maga a bányász üzem vezetése sem volt

A RÉGI TOROCKÓ

ekkor már egységes. A birtokos urak maguk gondoskodtak bányáik, kohóik és verőik üzemvezetőiről s így az eredetileg kiváltságolt bányász családok — kiknek a bányászatot tulajdonképpen irányítani kellett volna — jórészen a birtokos földesurakhoz szegődtek el, mint mesteremberek, illetőleg zsellérek.¹³ Mindazonáltal voltak még régi önálló bányászgazda-mesterek is, ha mindjárt kevesen is.

Ez az ötféle érdekcsoport nemcsak széttörte a városnak régi egységes társadalmi életét, hanem abba új civódásokat, veszekedéseket, egyszóval nyugtalanságot és békétlenséget vitt be. S ha a jobbágyok, meg zsellérek egymásközött valahogy meg is férték volna, földesuraik semmiképen sem férték össze. Torockai Illés birtokáért a perek egymást érték.¹⁴

Történt ugyanis, hogy Csupor Miklós 1473 végén meghalt anélkül, hogy akár a torockói birtokért a büntetés-zálogpénzt megfizette volna, akár pedig fia

vagy leánya maradt volna, aki a büntetés-pénz megfizetése után a birtokrészeket kiváltotta volna. Eképen családja kihalván, minden vagyona — tehát a zálogban levő is — a koronára szállt anélkül, hogy azok, akiknél e birtokok zálogban voltak, kártalanítottak volna. Amikor tehát Mátyás király Torockai Ilyésnek jog szerint Csupor Miklóst illető, de büntetésből Torockai Lászlónak, Torockai Zsigmondnak és Magyar Bálintnak zálogba adott birtokait 1474. március 14-én bottyini Kis Jánosnak és általa édes tesvérenek Bottyini Gábornak, valamint mohlityi Klapsity Horváth Jánosnak és utódainak adományozta, — — olyan összegabalyodott helyzetet teremtett, amit valóban alig lehet eléggé áttekinteni. A pár héttel később megejtett beiktatáson Torockai László a saját, fia Ferenc és testvére Zsigmond nevében ellentmondott. Egyfelől tehát ezek formáltak juszt az Ilyéstől elvett családi birtokrészhez. Másfelől Dési Péter tar-

A RÉGI TOROCKÓ

tott igényt a szentgyörgyi vár előtt épült toronyhoz, Torockó egy részéhez, a vas-
kohóknak és malmoknak szintén egy ré-
széhez azon a jusszon, hogy Mátyás ki-
rály e részeket a nótázások, illetőleg ju-
talmazások rendjén az 1470-es évek va-
lamilyikében, de még Torockai László
és Zsigmond ügyének tisztázása előtt,
neki adta. A harmadik felperes denge-
legi Pongrác János volt erdélyi vajda
volt, akit Mátyás azzal bizott meg, hogy
a tévedésből Dési Péternek adományoz-
zott Torockai Ilyés-féle birtoknak $\frac{2}{3}$
részét Désitől vegye vissza s adja át To-
rockai Lászlónak és Zsigmondnak.
Pongrác a birtokrészeket Désitől tényleg
vissza is vette, de nem adta Torockaiék-
nak, hanem megtartotta saját magának.
Most tehát ő is ragaszkodott a tényleges
állapothoz. E háromféle igényper is elég
lett volna ahhoz, hogy nyugtalansá-
got és békétlenséget idézzon elő azok kö-
zött, akiknek a peres birtokokon kellett
élni. Pedig a három per nem volt min-

den. Volt melléje egyéb is. 1474 május 4-én a kolosmonostori káptalan által kiállított oklevél értelmében özv. Torockai Péterné Alárd Dorottya asszony (kinek leányai voltak: Anna Kövendi Balászné, Dorottya Dobokai Miklósné és Potenciána Székely Mihályné) a nehéz élet miatt a torockói, torockószentgyörgyi, bedelői, alsó- és felsőszolcsvai, vidalyi, podságai és újfalvi, Tordamegyében levő; gyakosi és kundi, Küküllő megyében levő birtokrészeit minden tartozékaival együtt bérbe adta bottyini Kis Jánosnak úgy, hogy ezen birtokok jövedelméből őt mindennel lássa el; mikor pedig bottyini Kis János meghal, az így elzálogosított birtokok szálljanak vissza özv. Torockai Péternére és maradékaira. E bérszerződés értelmében a földesuri birtokok egy része a legperesebb időben cserélt gazdát. 1476-ban meghalt dengelegi Pongrác János. A pereskedő felek azt remélték, hogy ezzel a törvényellenesen birtokolt részek felszabadulnak

A RÉGI TOROCKÓ

s visszakerülnek a család kezébe. Azonban csalódtak. Pongrác Mátyás (Jánosnak fia) hallani sem akart efféléről s apjánál is kérlelhetetlenebbül vigyázott vagyonára, melyet egy egykorú oklevél így sorol fel: a torockószentgyörgyi vár (a tulajdonképeni óvár), Torockó város fele, Szentgyörgy fele, Gyertyános egészen, Bedelő negyedrésze, Alsó- és Felsőszolcsva, Podsága, Ujfalu és Vidaly fele s az egész Bórév, valamint a mezőségi Ikland egészen.

Mint a fenti adatok bizonyítják, Torockai Illés birtokáért épen elég per keletkezett. Elég? Dehogya is. 1484 ápr. 29-én Torockai László és Zsigmond, valamint a László fiai (Ferenc és Jakab) tiltakoznak az ellen, hogy a fiúgyermek nélkül elhalt Torockai Péternek birtokait leányai ezentul is — főképen botytyini Kis János halála után is — örököljék, mivel, mint állították, e birtokok őket csak férjhezmenetelőikig illették meg. Úgy látszik azonban, hogy ezt az

ügyet békességgel intézték el, mert 1489-ben László (a Miklós fia), valamint Anna és Potenciána (a Péter leányai)¹⁵ 100 arany forintért Torockószentgyörgyön levő birtokrészüket, különösen itteni nemes házukat, továbbá Bedelő, Vidaly, Ujfalu, Podsága, Alsó- és Felsőszolcsva helységek részeit zálogba adják dengelegi Pongrác János özvegyének Erzsébet asszonynak és fiának, Mátyásnak. Ezzel a Torockai-család kiszorult a torockói völgyben volt birtokából s az egészen a Pongrác-család tulajdonába ment át. 1493. febr. 28-án dengelegi Pongrác Mátyás és anyja Erzsébet jutalmazták meg a szentgyörgyi vár porkolábját, Ilyefalvi Benedek deákot. 1495 márc. 10-én ugyancsak Pongrác Mátyás veszi zálogba néhai Torockai Péter leányától, Annától (most második férjének, Járai Pálnak özvegyétől) a szentgyörgyi vár, Torockó város, Szentgyörgy, Bedelő, valamint Alsó- és Felsőszolcsva öt illető részeit. Ez elzálogosítással a völgy

A RÉGI TOROCKÓ

s benne Torockó végleg egy birtokos tulajdonába ment át. A földesúr ezentul 5 évig dengelegi Pongrác Mátyás volt. Erre az öt évi nyugalomra a perek halmaza után csakugyan szükség volt.

Azonban a sors nem akarta, hogy sokáig legyen béke e völgyben.

Hunyadi Mátyás király 1490-ben meghalt s halálával vége lett majdnem minden alkotásának. Híres fekete serege szétszűllött, törvényeivel többé senki nem törődött. Az ország pár év alatt annyira elfelejtette, mintha soha nem is uralkodott volna. Már a trón elnyeréséért folytatott küzdelem rendjén kitűnt, hogy egyik király-jelölt sem akarja az uralkodást ott és úgy folytatni, ahol és ahogyan Mátyás abba hagyta.

A Mátyás király halála után megváltozott helyzet nem maradt hatástalanul a torockói völgy életére sem.

Hogy mennyire nem közönséges dolog volt a Mátyás király ellen 1467-ben szőtt összeesküvés, azon körülmény mu-

tatja legjobban, hogy a lengyel király fiának, Albert hercegnek mint trónkövetelőnek bátyjával II. Ulászló magyar királlyal 1491 febr. 20-án kötött egyezségébe¹⁶ Albert belevétette, hogy bátyját csak az esetben hajlandó magyar királynak elismerni s ellene a fegyveres támadást beszüntetni, ha sok más föltétel teljesítése után II. Ulászló a Mátyás király által száműzött Torockai Illés, farnasi Veres János és Benedek, valamint „Ladislaus de Sesnky“ erdélyi magyar uraknak megengedi a hazájukba való visszatérést; elkobzott, de még ki nem osztott birtokaikat haladéktalanul visszaadatja; s megigéri, hogy pártatlan bíróság által felülvizsgáltatja, vajjon méltán rőtta-é ki rájuk annak idején Mátyás a fej- és jószágvesztést.

A vizsgálat annak rendje s módja szerint lefolytatódott s annak során Mátyás királynak száműző ítélete megmá-síttatván, Torockai Ilyés farnasi Veres Jánossal a „nota“ alól felmentetett, mire

A RÉGI TOROCKÓ

nevezettek a száműzetésből hazatértek.¹⁷ Milyen boldogság is lehetett oly sok év után újra viszontlátni a szülőföldet. Ez azonban csak egyik része volt a boldogságnak. A másik része azután következett. 1499-ben Péter erdélyi vajda a Torockai-családnak összes birtokait visszaadatta s dengelegi Pongrác Mátyást erőszakos birtokbitorlásért elítélte. Ha a boldogságnak e második része nemcsak papiroson, hanem a valóságban is meg lett volna, a Torockaiaknál szerencsésebb család 1499-ben nem lett volna.

Azonban az ítélet hiában volt meg, ha nem volt, ki végrehajtsa. A Torockai-család kedvező ítélettel kezében várta sorsának jobbra fordultát. A szerencse meg is mutogatta magát. A következő 1500-ik évben fiú örökös nélkül meghalt dengelegi Pongrác Mátyás. Most már igazán könnyen viasszaszállhatott volna a családi vagyon a Torockaiakra, mert ha nem, — vérbeli, törvényes örökös hijján a korona kellett volna hogy örökölje azt.

Am — a csalfa szerencse soha ilyen ravaszul rá nem mosolygott e sokat szenvedett családra! De szépen kellett magát — s de rútol rászedte azokat, kik benne biztak! Mert bizony nagy igazságtalanság volt az, hogy akkor, amikor minden a legjobban elő volt készítve a birtokrészek visszaadására, amikor Pongrác Mátyás halálával senki más jogos igénylő a Torockai családon kívül nem volt, ennek kezében pedig ott volt az erdélyi vajdának az 1491 febr. 20-iki egyezés alapján hozott törvényes ítélete, — akkor II. Ulászló magyar király ahelyett, hogy a régi tulajdonosoknak adatta volna vissza a családi birtokokat, a torockószentgyörgyi várat minden tartozékával együtt özvegy Perényi Orsolya asszonytól Battyáni Benedek kir. kincstartó által (a vonatkozó iratokkal együtt) átvétetvén, 1501 jun. 12-én ezt is, főleg bizonyos 107.000 forintnyi tartozása egyik fedezetéül, Korvin János hercegnek adományozta.¹⁸ Ettől kezdve az-

A RÉGI TOROCKÓ

tán újra egymásnak adják a kilincset a várnak új, meg újabb urai. Korvin János halálával a szentgyörgyi várat összes tartozékaival Ulászló király magának tartotta meg, ami ellen 1507 tavaszán Katalin asszony, Ujlaki Lőrinc felesége, mint a néhai dengelegi Pongrác János leánya (a Mátyás testvére), akire — mint állítá — e várnak utódlási és örök jogon szállania kellett volna — tiltakozott. Tiltakozásának azonban nem volt eredménye, mert a király még ez évben temeshelyi Dési Imre kir. főétekfogómesternek adományozta a birtokokat. Ujlakiné most (1507. XI. 29) Dési Imre ellen fordult perrel, de szintén siker nélkül. 1510 (XII. 1)-ben Dési Jánostól követel kielégítést a várból néhai anyja, Erzsébet asszony leánynegyede, hitbére és nászajándéka címén. Ennek a pernek sem lett meg a kívánt eredménye. A Désiék háborítatlanul birtokolták vagyionukat tovább. A következő évben, 1511-ben a Torockai Ferenc (a néhai

László fia) kívánta magát a szentgyörgyi vár, Torockó városa, valamint az egész Gyertyános és Bórév, továbbá Szentgyörgy, Felső- és Alsószolcsva, Podsága, Ujfalu és Vidaly fele, végül Bedelő egyharmada birtokába visszaiktatni a Magyar Balázs és Szentgyörgyi Péter vajdák ítélete alapján.¹⁹ Ennek a kérésnek a következő (valamelyik) évben végre meg lett a foganatja s majdnem egy félszázadra terjedő pereskedés után 1513-ban ismét a Torockai-család az úr a várban is, meg a torockói völgyben levő összes családi birtokokon is.

Ezzel az ítélettel s a beiktatással az ötven esztendő óta tartó pereskedésnek egyelőre vége szakadt. Hogy ez oly régóta várt fordulat bekövetkezhetett, azt épen a Magyar Balázs és Szentgyörgyi Péter vajdák ítéletére való hivatkozás alapján azon befolyásnak kell tulajdonítanunk, melyet az Albert lengyel király ajánlataira erdélyi vajdává kinevezett Szapolyai János az erdélyi ügyek menetére

A RÉGI TOROCKÓ

gyakorolt. A Szapolyai család régóta a legszorosabb összeköttetésben állott a lengyel udvarral, — hova egykor Mátyás király száműzöttjei, köztük Torockai Illés is menekültek. Ez összeköttetés igazolására álljon itt néhány adat. Szapolyai István szepesi örökös főispán s az ország északi részeinek kapitánya volt legfőbb részes abban, hogy Mátyás halála után a lengyel királynak, Kázmérnak fiát ültették a magyar trónra. 1491-ben ő is aláírta azon szerződést, melyet Albert és Ulászló kötöttek egymással s melynek értelmében Ulászló kötelezte magát, hogy szabad hazatérést enged a Mátyás által száműzött Torockai Illésnek, Veres Jánosnak és Benedeknek. Mindenekfölött pedig szoros volt a kapcsolat a Szapolyai család és a lengyel udvar között azért, mert a Kázmér halála után trónra lépett Zsigmond lengyel király 1512-ben Szapolyai Istvánnak hugát, Borbálát vette feleségül. S hogy a nem sokkal későbbi idők relációiból is

említsünk valami fontosat, Szapolyai Borbála 1515-ben második gyermekének szülése után három hónappal meghalván, Zsigmond lengyel király (1518-ban) Sforza Bona milánói hercegnőt vette feleségül, akitől született leányát, Izabellát, viszont Szapolyai Istvánnak fia, János erdélyi fejedelem és magyar király vette nőül, akinek meg édes gyermeke volt János Zsigmond, Magyarországnak utolsó választott királya.

Mind e felsorolás arra jó, hogy belőle megtudjuk, milyen erős kapcsolatok fűzték a Szapolyaiakat akkor a lengyel királyi családhoz, amelynek udvarában találtak menedéket a száműzött erdélyi urak.

Torockai Ferenc 1511-ben azon a jusson jutott vissza családi birtokaihoz, hogy Szapolyai János erdélyi vajda legelső hivatalos ténykedései között szerzett érvényt a Torockai Illés elkobzott birtokait felmentő ítéletnek. A lengyel barátságának s a Szapolyai-rokonszenvenek a

A RÉGI TOROCKÓ

Torockai-családdal kapcsolatban ez volt legelső s legtöbbet érő megnyilatkozása. Ezentul Torockó völgyének, illetőleg a Torockai földesúri családnak sorsa. a legszorosabban hozzá kapcsolódott a Szapolyai család történetéhez.

A földesúri család históriája ezzel tehát rendes mederbe terelődött. Vissza-kerülvén az ősi fészekbe, most már két kézzel láttak hozzá anyagi helyzetüknek rendbeszedéséhez; mert hiában volt meg a földbirtok, pénze az egész családnak nem volt. Aztán nem voltak marhái, sem eselédei. A sok gazdacseré közben a zselérek és jobbágyok egy része nyugodtabb megélhetés után látott, minek következtében a fugitivusok száma szerfölött megnőtt. Csupán a vasbányászok maradtak meg Torockón hiánytalanul. Így aztán a vagyoni romlásból sürgősen felépülni akaró földesúri családnak pénzvágya elsősorban a bányászokat sújtotta, ők kellett, hogy előteremtsék az elmúlt ötvenesztendőnek minden kárát. Pénz kel-

lett a „szegény“ Torockai-családnak, sok pénz, mert ekkor ez volt a legfontosabb: ez adott rangot és tekintélyt. Pedig drága, ritka jószág volt ekkor a pénz! (Fel van jegyezve, hogy Ulászló király ez időben Erdélyben járván, a fehérvári püspöktől 57 aranyat kényszerült kölcsönkérni.) Ugyanilyen drága volt ekkor az állat is. 1 lóért 150 hold földet, egy ökörért 50 hold földet, egy juhért 12 hold földet kínáltak. Ez a sok háboruzásnak volt következménye. Drága volt ekkor tehát minden, nagyon drága. Csak a föld s az ember nem volt drága.

Történt, hogy 1514-ben „megmozdult a föld“. A Dózsa-féle jobbágylázadás hullámai eltorlódtak a torockói völgybe is. A jobbágyság, mely az ismeretett birtokperek következtében itt ép oly kiméletlen sorsban részesült, mint máshol, szintén hozzácsatlakozott a forradalomhoz. Ismeretes a pusztítás, melyet a fellázadt jobbágyság itt is, másutt is elkövetett. A torockói völgyben megtá-

A RÉGI TOROCKÓ

madták a szentgyörgyi várat, azt feldul-
ták. E forradalmat az alábbi részletesen
említendő 1516-iki oklevél a következő-
képen mondja el: „A parasztnép, mely
Magyarország és a neki alávetett részek
ellen ellenséges kézzel fölkelt, egyebek
közt Torockó várába is belopózott és azt
az akkor benne lévő parasztsok árulása
következtében elfoglalta, azokat az okle-
veleket pedig, amelyeknek alapján To-
rockai Ferenc és ősei a várat és uradal-
mát régtől fogva bírták és bírják, szét-
tépték és szétszaggatták.²⁰ Állítólag ezek
közt az oklevelek közt volt az Eisenwur-
zelből Torockóra telepített vasbányá-
szoknak III. Endre által megújított pri-
vilegiumos levele is, melyet a bányászok
a szentgyörgyi vár levelesládájában he-
lyeztek volt el megőrzés végett.

Rettenetes volt az ítélet, mellyel az
1514-iki rákosi országgyűlésen a fellá-
zadt parasztságot a károsult nemesség
sújtotta. Verböczi, kinek kiváló jogi ér-
zéke egyebekben bámulatos, ez alkalom-

mal mintha megfeledkezett volna önmagáról, törvénytervezetében valósággal kitorülte az emberek sorából a jobbágyokat. Vér és kínzás, elnyomatás és örök szolgaság lett ezentúl osztályrészük, sőt a bosszus rendek gondoskodtak arról is, hogy rettenetes gyötrellem legyen része még a maradékoknak is, kik közül senki soha ne juthasson semmiféle tisztásra, hanem mintátkozott nemzetségből valók, örökös szolgaság járma alá vetve viseljék gyászos büntetésüket. És hogy a hűséges munka után vagyoni gyarapodástól is megfosztassanak, meghatározták, hogy a parasztnak ura földjein azok örökségére nézve a munka bérének és jutalmának kívül semmi joga ne legyen, hanem az egész földnek teljes tulajdonjoga a földesurat illesse.²¹

Mikor aztán a földesurak megnyugodtak a kegyetlen törvényekben, hozzáláttak a károk összeírásához. Ugyanis II. Lajos király megígérte, hogy ha valamilyik károsult földesúr az elégetett vagy

A RÉGI TOROCKÓ

más módon elpusztult oklevelek hiányában bármi módon igazolni tudja birtokaihoz való tulajdonjogát, annak új oklevelet ad ki. Ennek értelmében Torockai Ferenc is összeszedte az összetépett s nagyrészt elégett okleveleknek még megtalálható darabjait, az oklevélpecsétek töredékeit s azokat felvivén Budára, a királynak előadta, hogy a torockóvölgyi jobbágyok az eredeti okleveleket elpusztították s most azok helyett újat kér. A király látván a neki megmutatott papírszelétkéket, megpecsét-darabokat, megrendelte, hogy Torockai Ferencnek (a néhai László fiának, aki a családfán viszsza-menőleg Lászlónak és Zombori Zsófiának; Miklósnak, Istvánnak, Ilyés erdélyi vajdának, a tatárjárás korában élt comes Ehelleus de Thurwzko-nak egyenes leszármazottja) — aki azon nemes család ivadéka, amelynek birtokához tartozott az egész torockói vár (totale Castrum Thorozko) az egész torockói birtokkal (ac possessiones similiter

Thorozko), továbbá Szentgyörgy, Bedelö, Gyertyános, Felsőszolcsva, Alsószolcsva, Podsága, Ujfalu, Vidalj és Bórév mind tordamegyei helységek — mindazon birtokai erősíttessenek meg tulajdonában, amelyek ab antiquo övé és családjáé voltak, tehát a nevezett helyeken a vár, minden megművelt és műveletlen föld, mező, rét, legelő, térség, erdő, hegy, szikla, a vasbányák, a szőlőhegyek és szőlők, a forrásvizek és esővizek, a halastavak, a halászás joga, a lefolyóvizek malomadója, a malmok. Mindezen birtokok s a hozzájuk tartozó jogok legyenek tehát Torockai Ferenc és általa Ferenc, Antal, Péter és Mátyás nevű gyermekei (János, későbbben kezelicki Szilvási Erzsébet férje, ekkor még nem volt megszületve), valamint azok fiainak, örököseinek és minden utódainak megmásíthatatlan tulajdona.²²

Az ilyenformán kapott királyi adománylevél alapján Torockai Ferencet és említett fiait 1517. okt. 11-én iktatták be

A RÉGI TOROCKÓ

családi birtokukba. A beiktatást Járai Mátyás a kolozsmonostori káptalan kanonokja és Abrogbányai Mátyás hajtották végre a meghívott szomszéd birtokosok jelenlétében, kik közül a beiktató okmányban Csegezi Antal és Lázár, várfalvi Vagyas Antal, hidasi Pap Péter, csegezi Tar Balázs, Peterdi György, Egresi Tamás, Lupsai Bartolomeus stb. vannak megnevezve. A beiktatásnak nem mondott ellen senki.

Ismerve azt a 400 évnél több idő óta folyó pereskedést, mely a beiktatás nyomán a torockói kiváltságolt bányászok s a Torockai-család között kezdődött, feltehetjük a kérdést: miért nem tiltakoztak a torockóiak a királyi donáció és beiktatás ellen? A választ e kérdésre egy régi torockói peresirat eképen adja elé: „A város tudván egyfelől azt, hogy a bányamesterek eisenwurzeli hazájokból nem jobbágyságra hivattattak, másfelől azt is, hogy a Méltóságos Uraság donatiojában Torockót illetőleg csak a *jus*

regium vagy *census* vagyon odaajándékozva, ellenmondásra nem volt szükség; a donatióban jobbágyságról egy szó emlékezet sincsen, ennélfogva a privilegiátusok annak alája sem ereszkedtek, megfontolván azt is, hogy ha a királyi felségnek tetszett is a privilegiumban írt és a maga számára járandó censust másnak adni, — — ebből még jobbágyságot kihúzni nem lehet, mert a censust a donatio előtt is praestálta a város a királynak, de amellet élt a privilegiumbeli szabadsággal is, melynél fogva mind a privilegium, mind a donatio megállhat egyik a másiknak sem ártalmára, sem kisebbségire nincs. Egy másik szintén XVIII. századbeli peres iratukban meg azt említik fel, hogy akkor a torockóiaknak még élénk emlékezetükben voltak „Ulászló királynak 1514-ben költ articulusai, holott mindennemű bányászkodások proventussaikkal az fiscalt bonumok közé connumeráltatván, úgy circumscribáltattak, hogy azokat soha örö-

A RÉGI TOROCKÓ

kösen senki a szent koronától nem abalienálhatja, melyek közé ezen helység, Torockó is, befoglaltatik.“

Vagyis azok a bányászcsaládok, amelyek Eisenwurzelből jöttek volt be és mindeddig önálló bányász gazdák voltak s nem szegődtek el a földesúri családhoz, — — nem tiltakoztak a földesúri család donációja ellen, mert a beiktatáskor kihirdetett adománylevélben nem találtak — nem is találhattak! — semmi olyan mondatot, amely az ő régi kiváltságukat szó szerint megsemmisítette s a földesuraknak adta volna. Abban az oklevélben egyetlen szóval sincsen említve, hogy a kiváltságolt bányászokat a király vagy az országgyűlés jobbágyságra veti, sem pedig az nincs (és ez a legfontosabb), hogy a Dózsa-féle parasztlázadásban a torockói privilegiatus bányászok is részt vettek. Sőt, mi több, még az sincs benne, hogy a Torockón lakó jobbágyok részt vettek a zendülésben, mert az oklevél csak ennyit mond: „A parasztnép... To-

rockó várába is belopódzott s azt az akkor benne levő parasztok árulása következtében elfoglalta.“ Melyik parasztnép? Torockó vára elnevezéssel a Szentgyörgyi várat szokták megjelölni. Melyik „plebs rusticana sub nomine cruciatae“ az, amelykről itt szó van? A bányásznépség annyira különleges foglalkozású, hogy ha azok közül valók lettek volna a forradalmárok, az oklevél egészen bizonyosan nevükön (metallurgi) nevezi meg őket. Az tehát épenséggel nemcsak nem bizonyos, de még nem is valószínű, hogy a torockóiak s azok közt is a privilegiatus bányászok lettek volna a lázadók. S ha mégis Torockai Ferenc a beiktatás után jobbágyoknak tekintette a kiváltságolt bányászokat és őket megadóztatta, ez törvényellenes erőszak, jogbitorlás volt, ami egyenes következménye volt azon jól kieszelt ravasz tervnek, mellyel Torockai Ferenc családi vagyonát minden áron növelni akarta.

A RÉGI TOROCKÓ

Mert hogy Torockai Ferenc akkor, amikor a donációs levelet kérte, a királynak nem mind az igazságot mondotta el a torockói völgyben történt parasztlázadásról, azt ma évszázadok múltán is meg tudjuk állapítani. Azt vallotta a donációs levél szerint, melynek hártýára írott és vörös pecséttel ellátott eredetije az Erdélyi Múzeum Egylet kolozsvári levéltárában van, — hogy a parasztek a szentgyörgyi várat feldúlták s az ott talált okleveleket, melyek a család birtokjogait igazolták, összetépték, meg elégették. Ez a vallomás nem volt igaz. A torockószentgyörgyi Torockai-családnak levéltárát Torockai Sándor az Erdélyi Múzeum Egyletnek kolozsvári levéltárában helyezte el azzal, hogy az a levéltári szabályok betartása mellett a történetkutatóknak bocsáttassék rendelkezésre. E levéltárat azóta sok történetbúvár használta, aki mind igazolhatja azt, hogy a családi birtokok történetére vonatkozó és a Dózsa-féle lázadást megelőző időkben

való oklevelek mai napig teljesen ép és sértetlen állapotban megvannak a családi archivumban. Azokon semmiféle erőszakosságnak jele nem látszik. Megvan pedig ott 1514 előttről 24 oklevél, melyeket egyenként a 23-ik²³ jegyzetben sorolok fel.

A fennmaradt oklevelek végérvényüleg igazolják, hogy a Dózsa-féle lázadáskor a Torockai-család levéltárát senki nem tépte össze és nem gyújtotta fel, mert az összes oklevelek teljesen ép állapotban meg vannak mai napig, azokon sem gyűrődésnek, sem égésnek vagy füstölésnek semmi nyoma nincs. Ha tehát Torockai Ferenc oklevéldarabkákkal, meg a pecsétöredékekkel bizonyította a levéltár feldulását s ez által a torockóvölgyi jobbágyok lázadását, akkor nem mondott igazat. Ez a bizonyítéka hamis bizonyíték volt. Ha elégették volna az okleveleket, akkor azokat Torockai Sándor nem tudta volna a torockószentgyörgyi kastély levelesládáiból beszol-

gáztatni az Erdélyi Múzeum Egylet kolozsvári archivumába.

Hangsúlyozom azonban, hogy csak az nem volt igaz, hogy a családi levéltárat felprédálták, mert a parasztlázadás Torockószentgyörgyön a várban egyébként tény és valóság volt. Bizonyítják mindazok, akik a beiktatáson hivatalból jelen voltak. Volt tehát lázadás a szentgyörgyi várban, csak hogy az nem volt nagyméretű s úgy látszik, inkább a füstje volt nagyobb, mint a lángja. Bizonyára esett ott kár is, de aligha számottevő. Főképen az oklevelekben nem esett kár. S ha Torockai Ferenc mégis azt vallotta a királynak, hogy a fentebb elsorolt és a családnak régi tulajdonjogát igazoló oklevelek mind elpusztultak, akkor e vallomásának nyilvánvaló célja az volt, hogy a torockói kiváltságolt bányászok privilegiumait észrevétlenül, csalárd módon megszüntesse. Ismerjük a családi birtokokat a parasztlázadást megelőző időből s tudjuk, hogy II. Lajos

csak ezeket a régi birtokokat adományozta újra Torockai Ferencnek. Tulajdonképeni új donáció az oklevélben nem foglaltatik. A király tehát nem tévedett akkor, amikor a donációs levelet kiadta. Csupán egy tévedés van itt, ami a királyi kancelláriát terhelheti, az, hogy: az *egész* torockói völgyet Torockai Ferencnek (stb.) adományozta és nem vette észre, hogy e völgyben privilegiátus bányabirtokosok is vannak: a torockói régi bányász családok. Tudta ezt Torockai Ferenc nagyon jól, de mert nem állt érdekében, sőt azzal épen ellenkezett erről szólni, hát hallgatott róla. Ilyenformán a kancellária megfeledkezett a torockói bányászokról, Torockai Ferenc pedig elhallgatta őket, következett hát a királyi döntés úgy, amint az az oklevélben olvasható. Tehát azért nincs szó a donációs levélben a torockói bányászokról, mert róluk a királyi kancellária egészen megfeledkezett. Ha nem feledkezett volna meg, akkor a király vagy megerősítette

A RÉGI TOROCKÓ

volna privilegiumukban vagy megfosztotta volna őket attól, de az oklevél a torockói bányászokat mindenképen megemlítette volna.

Igy történt tehát, hogy a torockói privilegiátus bányászok II. Lajos királynak 1516-ban kiadott oklevele alapján privilegiumukat elvesztették.

Márki Sándor jeles történétírónk, ki (többek között) Dósa György életrajzát is megírta, olvasván dr. Csánki Dezsőnek általunk is használt és idézett forrásművében azon adatokat, melyek a Torockai földesúri családnak Torockón lakott jobbágyairól szólnak, ezt jegyzé meg könyve harmadik kiadásának (1913) 448-ik lapján (a 21. jegyzetben): „Csánki könyvének alapján nem ismételhetem többé a könyvem első és második kiadásában Orbán Balázs könyve (Székelyföld, V. köt. 202 l.) alapján tett azt az állításomat, hogy az 1516 nov. 4 (helyesebben 9.) kelt új adománylevélbe a Torockaiak furfangosan csempészték be

Torockó város nevét.“ E kijelentésében Márki teljes jóhiszeműséggel tévedett, mert ha igaz is, hogy az oklevélben Torockó városa nincs felemlítve, lévén ott Torockó váráról szó, arról sincs ez oklevélben szó, hogy II. Géza magyar király oklevélben, mellyel az Eisenwurzeltől bejött bányászokat privilegiumokkal megajándékozta, többek között ez is benne volt: ... a behívott bányászok és alkalmazottjaik „az említett Felsőausztriában levő több bányászoknak és vasműveseknek szabadságuk és szokásuk szerint“ éljenek, ami azt jelenti, hogy „a bányászságbeli jövedelmekből és ami a földön lakásért illik,“ adót fizessenek, egyebekben teljes szabadságot élvezzenek. „Efelett — írta II. Géza királynak donációs levele — minden héten engedünk önekiek szombat napon szabad piacot és vásárt; az erdőkben és vizekben és a teherhordozó lovaknak való legelőhelyeken szabad élelést napnyugat (tehát Torockó-szentgyörgy—Bedelő) felé egy mérföldig

A RÉGI TOROCKÓ

(— a későbbi peres iratokban ismételten az áll, hogy Nagyenyed Torockótól egy mérföldnyire van; ebből következik, hogy II. Géza a vasbányászat céljaira ilyen messzire elnyúló területet bocsátott a torockói bányászok szabad rendelkezésére —) önekiek adjuk.“ Végül pedig, mint a III. Endre-féle megújított oklevél írta: „privilegiális jussok megmaradjon és az idők folyásával semmi részeiben meg ne változtassék.“

Most pedig az 1516-iki oklevél II. Géza és III. Endre fenti adományairól nem tudva semmit, az egész torockói várat az egész torockói birtokkal együtt, ideértve a földeket, réteket, erdőket, hegyeket, vasbányákat, vizeket, malmokat a Torockai-családnak adományozta. A torockóiak ezentul pénzen meg kellett, hogy vásárolják a fákat, mikből szenet égettek; lovaikat pénzért legeltethették; a bányászkodásért és a házhelyekért való állami adón kívül a földes úrnak is külön adókat kellett, hogy fizessenek. Ez adó-

kat egy régi perirat így sorolja fel: „Kilencedet (nonát) nem adunk a földesurainknak, hanem a búzából adunk dézmát, melyet a fiscustól vált meg minden esztendőben a földesuraság; a kecskékből és méhekből maga az arenda perceptor veszi a dezmát. A vasbányákért fizetünk ex contractu földesurainknak egy verőért 120 szál vasat, (a XVIII. században) in summa 21 verőért 2520 szál vasat titulo decimae.“ Aztán külön kellett fizetni a vásáradót és a mészárszék adót. Egy szóval: régen csak a bányászkodásért és a házhelyekért kellett cenzust, illetve taxát fizetni, 1516 óta ezeken kívül mindenért, mintha az egész Torockó a földesúri családé lett volna, melytől a torockóiak mindent béreltek: a bányákat, a földeket, az erdőket, a házakat, a piacot, a mészárszéket. Ebben állott a különbség a régi és az új állapot között.

A nagy per tárgya ennek a csalárd módon törvényesített új állapotnak megszüntetése s a régi törvényes állapotnak

A RÉGI TOROCKÓ

visszaállítása, nem különben az új állapot következtében szenvedett károsodás megtérítése volt.

Mindezeknek tüzetesebb megvilágítása végett a következő fejezetben részletesen ismertetem a torockói jobbágyok kötelességeit.

Jobbágyélet Torockón.

E fejezetben főképen az 1785-ben (Torockón) felvett hatósági jegyzőkönyvek alapján mondom el azt, hogy milyen volt a jobbágyélet Torockón. Erre vonatkozó régebbi ilyen részletes följegyzés nem maradt fenn.

A) A jobbágyok és zsellérek kötelességei.

Gróf Torockai Zsigmond jobbágyainak kötelességei.

„Az első classisbeli jobbágyok esztendőnként adunk taxát 20 magyar forintokat, a második classisbeliek adunk 18 m forintokat, a harmadik classisban valók 14 és 12 m forintokat, akik pedig a negyedik classisban vagyunk, facultásunk szerint adjuk a taxát, 5 forinton elkezdve 10 forintig fizetjük a taxát.

A taxa fizetésén kívül egyéb manualis labort nem teszünk, hanem a szénagyűjtésen végig jelen kell lennünk és ha 12 nap nem tart a szénagyűjtés, kendernyövéssel pótoljuk ki.

Ezenkívül mi, kik taxát fizetünk, a clitellaris lovainkkal 2 nap hordunk vaskövet az Ó Nsga verője számára; ezenkívül kinek mennyi lova vagyon, ugyanannyi terüh karácsonyfát adunk. Emellett minden esztendőben adunk egy tyukot és egy csirkét és 20 tojást esztendőnként. 2—3 font kendert fonunk minden esztendőben, melyből kell beadnunk 120 pászma fonalat és ha annyi pászma ki nem telik a kiadott kenderből, a magunkéból pótoljuk. Adunk ezek felett két véka vadalmát esztendőnként mindenik.

Azon jobbágyok pedig, akik taxát nem adunk, minden héten 3 napot szolgálunk vagy tenyérrel vagy lóval, amint kívánja a földesurunk, tyukot, tojást, kenderfonást és egyéb praestatiokat is mint a taxás jobbágyok úgy tészünk, úgy

A RÉGI TOROCKÓ

a karácsonyfáját is, akinek lova van. Akik taxát fizetünk azok közül, akiknek szekerünk és lovaink vagynak, 12 hosszú utat tészünk egy-egy esztendőben.

Akik mesteremberek vagyunk, meghatározás nélkül szolgálunk mesterségünkkel.

A zsellérek taxát fizetnek ki 10, ki 5, ki 4, ki 3 forintokat egyezések szerint, afelett gyűjtenek esztendőnként, egyik-egyik 6 nap, úgy egyéb praestatiókat is, valamint a jobbágyok úgy tesznek meg felényiben.“

Báró Torockai József jobbágyainak kötelességei.

„Az első classisban levő jobbágyok fizetünk taxát esztendőnként 20 vonás forintokat, második classisbeliek 15 vonás forintokat, harmadik classisbeliek 10, 8 és 5 forintokat, efelett az első és második classisban levők fizetünk bérespénzt 2—2 vonás forintot; a harmadik classisbeli, a 10 forintos, fizet béres-

pénzt 4 márjást, aki 8 forint taxát fizet, bérespénzt ad 3 márjást minden esztendőben külön.

A szénagyűjtésben úgy tractáltunk s concurrálunk ezen a részen is, amint megmondottuk a gróf Torockai Zsigmond úr ö Nsága részire való embe-reiről. Kendert is fonunk, az első classisbeliek 3 matollát, a második classisbeliek $1\frac{1}{2}$ matollát, a harmadik classisbeliek pedig $\frac{1}{2}$ matollát. Amikor pedig fonni valót nem adhatnak, az abbeli munkát pénzzel váltjuk fel: az első classisbeliek 3 márjással, a második classisbeliek $1\frac{1}{2}$ -lel, a harmadik beliek félel. Lórendet, akinek lova van, vagyis lóval való postázkodást, esztendőt által egy személy 9 márjással váltja meg.

A karácsonyfáját az első classisbeliek váltjuk meg 3 sing vassal, a második classisbeliek kettővel, a harmadik classisbeliek 1 sing vassal.

Adunk esztendőnként az első és má-

A RÉGI TOROCKÓ

sodik classisbeliek 2—2 véka vadalmát, a harmadik classisbeliek 1—1 vékát.

Emellett adunk esztendőnként egyik-egyik 1—1 tyukot és 10—10 tojást, akik az első és második classisbeliek, a harmadik classisbeliek adunk 5 tojást.

Zabot az első és második classisbeliek külön-külön adunk 2—2 vékát minden esztendőben, a harmadik classisbeliek pedig 1—1 vékát.

Mi pedig, akik taxát nem fizetünk, praestálunk minden héten 3 napot nyárban, télben kevesebbet; egyebeket is úgy praestálunk, mint a taxás jobbágyok.

A zsellérek pedig minden esztendőben adunk 14 font gyapjut, mindenik különösen, afelett nyárban szénagyűjtéskor dolgoznak 2—2 nap. Emellett fonnak 1—1 matolla fonalat külön-külön minden esztendőben.

A mesteremberek mesterségünkkel szolgálunk meghatározás nélkül.

Ezenkívül ezelőtt egynehány eszten-

dőkkel a lakodalmakban és mulatságokban muzsikálni szokott muzsikusoknak illő béreket reánk jobbágyokra vetette földesurunk s mi fizettük meg.“

Torockai Ferencné asszony jobbágyainak kötelességei.

„Az első classisbeliek fizetünk 20 magyar forintokat, a második classisbeliek adunk 16 forintokat. Emellett bérespénzt fizetünk ötödfél márjást, emellett karácsonyfáját és 2 ló terüt külön-külön minden esztendőben és 2—2 véka zabot, adunk 1—1 tyukot is minden esztendőben.

Akik lovakat tartunk, a postálkodást mindenik külön-külön minden esztendőben 2 vonás forinttal váltjuk meg.

Akik taxát nem fizetünk, 1—1 esztendőben minden héten 3—3 napot szolgálunk és egyéb praestatiókat is, valamint a taxás jobbágyok, úgy viszünk véghez.

A RÉGI TOROCKÓ

Mikor temetések és házasságok es-
tek s esnek, minden személy fizet 4—4
márjást. E mellett bocskorpénzt is min-
denikünk fizetett és fizet 12 pénzt külön-
külön.

Mesteremberekül ezen a részen is
meghatározás nélkül mesterségünkkel
szolgálunk. Emellett a tehetősebb jobbá-
gyoknak adnak fenni való kendert 3
matollára valót. Zsellérek nincsenek ezen
a részen.“

*Torockai Sándor jobbágyainak köteles-
ségei.*

„Az első classisbeliek fizetünk 8 fo-
rintokat taxapénzt; a második classis-
beliek fizetünk 5 forintokat. Emellett
gyűjtés idején nyárban 4 napot szolgál-
lunk minden esztendőben külön-külön,
fonunk 1—1 matollányi kendert is.

A zsellérek, az első classisbeli, egy-
egy fizet taxapénzt minden esztendőben
7 vonás forintot, emellett más zsellér fi-

zet 5 forintot taxapénzt. Esztendönként fonnak 2—2 matolla kendert és 1 napot dolgoznak nyárban szénagyűjtés idején külön-külön minden esztendőben.“

Torockai Mihály jobbágyainak kötelességei.

„Szolgálunk egyik-egyik egy héten 1—1 napot, emellett bérespénzt fizetünk 2—2 német forintokat esztendönként. Adunk minden esztendőben karácsony zabját is 2—2 vékát külön-külön. Fonunk emellett külön-külön mindenik jobbágy 4—4 matollát minden esztendőben.

A zsellérek közül egyik 10 forint taxát fizet minden esztendőben, a másik nyárban a szénagyűjtés idején minden esztendőben 6 napi szolgálatot tészen.“

Torockai Péter jobbágyainak kötelességei.

„Minden héten egyik-egyik 1—1 napot szolgál, amellett külön-külön fize-

A RÉGI TOROCKÓ

tünk bérespénzt 2—2 német forintokat. Adunk 2—2 véka zabot, külön-külön minden esztendőben.

Fonunk 2—2 matollányi fonalat is külön-külön minden esztendőben.

A zsellérek minden esztendőben külön-külön adnak 15 font gyapjut, emellett bérespénzt is 3—3 márvást, fonnak 1—1 matolla fonalat is külön-külön minden esztendőben.“

Torockai Józsefné asszony jobbágyainak kötelességei.

„Minden héten szolgálunk 1—1 napot, bérespénzt fizetünk 2—2 német forintokat esztendőnként és 2—2 véka zabot is adunk külön-külön minden esztendőben.

Fonuk 3 matollányi kendert is külön-külön minden esztendőben.

Erre a részre is ezelőtt egy néhány esztendővel fizetett 1—1 személy 15 forintot taxapénzt.

Amikor pedig a rabottát megtesszük

földesurainknak, mindenik részről még csak kenyeret sem adnak.

Ezen mostani taxáltatásunkat csak mintegy 36 esztendőktől fogva kezdték szokásba venni földesuraink. Azelőtt csak kézi munkánkkal tettük szolgálatainkat.“

B) A bányaváros jövedelmei.

1. „Vannak a városunkhoz közelebb levő helyeken középszerű jó szántóföldek is, tiszta buzát termők, két fordulóra, de két ökörrel nem szánthatunk, ordinarie szántunk négyel és hattal. Mely szántóföldeknek harmada hegyeken fekszik, a záporok által elárkoltatnak és nehezen lehet trágyázni.

2. Réteink, a mi kevesek vannak, jók és olyan természetűek, hogy ha marháinknak pascuumok nem léte miatt elitellaris lovaink által meg nem étetődnének, kétszer is esztendőnként használhatók volnának, holott is egy jugerumnyi

A RÉGI TOROCKÓ

hely megterem 9 mázsa szénát. Nekünk mégis elégtelenek.

3. Városunkhoz Enyed nem messze, egy mértföldnyire, Torda pedig másfél mértföldnyire vannak és ottan mindenheti vásárok szoktak esni, amely helyekre is aki eladó jószágot vihet, eladhatja némelykor haszonnal, az út is mind a két felé alkalmas.

6. Bányáink, verő és kohóink, úgy házaink, épületeink apróbb szükségéire határunkban, erdeinkben találatnak fák, úgy tüzelésünkre is, mintegy felényire, másrészt pedig pénzünken szerezzük meg.

7. Torda, Nagyenyed nem felettébb messze vannak városunkhoz, az holott is minthogy sok szállók vagynak, azoknak mivelésekor kaphatnánk ugyan fizetés mellett dolgot, de mivel akkor a vasmívelést és széncsinálást üzzük, oda kereskedésre nem is megyünk.

8. Makkos erdeink vannak, ritkán

makkot is teremnek, de a kecskéink eszik meg, mivel mi sertést nem tartunk.

9. A királyi dézmán kívül földesurainknak nem adunk kilencedet.

10. Gyümölcsös és komlós kerteink ugyan nincsenek, de határunkban vadgyümölcsfák vannak felesen, holott is mikor termés vagyon, annak gyümölcséből házi szükségünkre ecetet szoktunk készíteni.

11., 12. Nádas helyünk nincsen, sóhordással nem élünk.

13. A vasmívelés itten határunkban vagyon, annak mesterei és készítői tulajdon mi vagyunk, melynek jövedelméből élünk, akiknek részünk vagyon azon művelésben; akiknek pedig nincsen, ugyan napszámossággal abból élünk. Ehhez kivántató bányákat is, melyek határunkban vannak, mi dolgozzuk. Emellett határunkban vannak ezüst bányák is, azoknak művelői mi vagyunk, ame-

lyekből való minerákat adminisztráljuk a kamarára az aranyváltó által.

17. Városunkban hetivásárunk vagyon, melynek vámjából esztendőt által békerül mintegy 50—60 magyar forint. A mézárszékből is esztendőt által vagyon mintegy 40 forint haszna városunknak. Emellett vagyon városunknak mintegy 5 jugerumnyi kaszállója is, amelyekből vagyon hasznunk.

18. Kenderáztató tónk városunk mellett elegendő van.

19. Malmak itten városunkban, úgy a szomszéd helységeken is, örlésünkre elegendők vannak.

Ezek felett minthogy városunknak esmeretes pecsétje vagyon, az után is testimoniumok, contractusok, deliberatumok és egyéb szükséges írásoknak megerősítésében redundál egy kevés haszon városunk számára, minthogy az egyszeri pecsétlésnek taxája 48 pénz.“

C) Torockó károsodásai.

„Közönséges károsodása ezen helységek abból áll:

1. A metallurgiához privilegiált erdőknek egy részit a püspöki dominiumban levő remeteiek²⁴ foglalták el.

2. Ugyancsak azon megnevezett erdőből patronus uraink allodiaturáinak foglaltak el, melyeket máig birnak.

3. Ezen torockói dominiumhoz tartozó falusiak kit szántóföldnek, kit rétnek irattak. Ami keservesebb, azon említett erdőkből ma ami kevés vagyon, azokat is magunk készpénzünkön kell megvennünk, kit a méltóságos urainktól, kit a falusiaktól, melyekből származtak ily veszedelmek: kénytelenítettünk más szomszéd pessenger urak birtokok alatt levő erdejek megvételére kimenni, úgymint a remetei, valea pojáni, enyedi, nyirmezői, oláhlapádi, oláhrákosi, hidasi, fügedi, csegezi, várfalvi, tordai, berkesi, peterdi, magurai, szurduki, bikalati, kákovai, kis-

A RÉGI TOROCKÓ

és nagyoklosi, runki, kisbányai, létai, aszszonyfalvi határokra. Ezeken a határokon mind készpénzünkön kell a vaskészülethez szénnek való fákat megszerez-nünk, amelyből következendőképen az ország hasznára üzhetjük metallurgiánkat a többi között oly kárral, hogy portio pénzeinket is alig kaphatjuk ki. Nevezetes kárunkat tapasztalhatjuk abból is, hogy az erdőknek messze voltáért drága pénzeinken sok lovakat kell tartanunk. Emellett a régi felhagyott vasbányákat is nagy költséggel kelletik felfognunk, úgy az új bányák kezdeteihez is nagy költséggel jutunk, minthogy abból kell várnunk helyiségünkben következendő élelmünket.

Ide járul az is, hogy a kohóink és verőinkre menő pataknak megáradásakor azokhoz tartozó gátaink elszakasztásában és elseprésében munkánknak meghátráltatásával nagy károkat vallunk, valamíg újra nagy költséggel megigazítjuk.

Emellett minthogy kohóink és verőink számára erdeinkben nagy épületekre való szerszámfákat nem kaphatni, azokat is messze földről nagy költséggel kelletik megszerezniük.“

D) Összefoglalás.

A fenti egykorú lejegyzések alapján a szabad és a jobbágyságra ítélt Torockó között ez volt a különbség:

A szabad Torockó jogai és kiváltásai: 1. a bányaváros pecsétjének használata. 2. hetivásár annak összes jövedelmével. 3. eklézsia és parókia tartás. 4. pap és tanítómesternek szabad választása. 5. temetés. 6. belső és külső jószágoknak, kohóknak, verőknek vérségi jusson való öröklése, szabad eladása és vevése. 7. a bányászat folytatásához, valamint a magánélethez szükséges erdőknek szabad használata, tehát szabad erdő és szabad havas.

A jobbágy Torockó kötelességei: a bányászkodhatásért urbura vagyis urbér

A RÉGI TOROCKÓ

fizetés (ez az, amit a földesurak a fiscustól évről évre kibéreltek) és ezenkívül a földbirtokért, lakóházért és letelepedésért személyes szolgálat.

E kötelességek közül a bányászadó fizetését a torockóiak mindig jogosnak ismerték el; ellenben a jobbágyi személyes szolgálatért állandóan pereltek, mivel ezzel ők a földesuraknak nem tartoztak.

A földesúri család védekezése. Nem tárgya e kötetnek a nagy per tárgyalásába bocsátkozni. De a jobbágyélet ismeretetéséhez hozzátartozik ismerni — legalább főbb vonásaiban — a földesúri család véleményét is a nagy perről. Evégből idézem báró Torockai Józsefnek 1794-ben az erdélyi főkormányshékhöz intézett beadványából az alábbi sorokat:

„A torockóiaknál vagyon III. András király privilegiumának copiója, melyet 500 forintokért nem régiben vettenek, mely ha valóságos eredeti levél

volna is, annak ma már semmi ereje nem volna. De ha valamikor lett volna is ereje, elveszett volna akkor, amikor a paraszt hadakozásba magát Torockó is beleelegyítvén, notáztattanak és inarticuláltattanak. Aztán elvesztették akkor, mikor 1638-ban, Rákóczi György fejedelem idejében, földesuraik ellen való rugdalózásukért az országgyűlésben halálra ítéltetnek. Elvesztették akkor is, midőn 1688-ban Barcsi Ákos fejedelem idejében a megyesi országgyűlésben a fenn említett privilegium mellett földesuraik ellen kikelvén, rugdalózásaikért mindnyájan circumscribáltattak. Elvesztették akkor is, midőn 1702-ben a fehérvári országgyűlésben a földesuraság ellen rugódozván, mindnyájan halálra ítéltetvén, akkoron I. Leopold császár kegyelmes parancsolatja mellett ketten halállal büntetettek s büntetettek volna többen is, ha csak magokat magok alája írásával a szófogadásra halálbüntetés alatt le nem kötelezték volna.“

A RÉGI TOROCKÓ

Vagyis: ha II. Géza s III. Endre még annyi privilegiumot is adott volna Torockónak, az mind semmi, mert időközben más királyok sokkal több büntetést róttak rá.

Hogyan és mikor lett unitáriussá Torockó lakossága?²⁵

Torockónak unitárius hitre térését a Kénosi Tösér—Uzoni Fosztó-féle latin nyelvű kéziratot Unitárius Egyháztörténet nyomán Orbán Balázs²⁶ így adta elő: „Torockó kezdetben római katolikus helység volt s mint a pápai dézmák regestruma tanusítja, 1332-ben már tekintélyes egyházközséget alkotott. Történt azonban, hogy egy torockói gazda Peterd faluban a Hesdát patak mellett a tordai hasadék táján²⁷ legeltetésre adott juhait látogatására menvén, egy vasárnapon peterdi gazdája elvitte magával az unitáriusok ott levő templomába (melynek romjai a Torockóról Kolozsvár felé vivő út mentén a XVIII. század elején még meg voltak).²⁷ Az édes

anyai nyelven tartott isteni tisztelet és ének, valamint a szertartásnak magasztos egyszerűsége nagy hatással volt lelkületére, elannyira, hogy mikor csak tehetette, átjárt oda magyarul imádkozni. De nemcsak maga ment, hanem minden vasárnap egy-egy más torockóit vitt magával, kikre mind nagy hatással volt a megértett és átértett isteni tisztelet. Át kezdték látni, hogy az ő érthetetlen, misztikus szertartásaik az érzékre igen, de nem a lélekre hatnak; át azt, hogy Istent imádni mennyivel emelkedettebb, mint a gépies cifra ceremóniák látványos szemlélete. S egy szép napon a bányákhoz gyűlve egész városul elhatározták, hogy áttérnek az unitárius hitre. Rögtön papot kértek magoknak, kinek megérkeztével a paternek szépen *vale-t* mondtak.“

E szép történetet évszázadokon át a szájhagyomány őrizte meg. Onnan került az az Egyháztörténetbe.

Abban nincsen semmi kétség, hogy a papkeresés és a paphívás szószerint

A RÉGI TOROCKÓ

így történt. A reformáció idején így vagy hasonlóképen tértek át egyesek, meg községek az új hitre. A hagyomány tehát egészen megfelelhet a valóságnak. Azonban magának Torockónak unitáriussága ennél sokkal körülményesebb eseményekkel függött össze, melyeket az okleveles források elég részletesen földerítettek. Ezeknek részletes elbeszélése azonban e munka második kötetének lesz a tárgya. Itt rövidesen csak annyit említünk meg belőle, hogy Torockónak unitárius hitre térése szorosan összefügg a Torockai-család történetével.

Mint tudva van, 1526 után két király volt Magyarországnak: I. Ferdinánd és Szapolyai János. Mindkettőnek voltak hívei Erdélyben. A torockószentgyörgyi Torockai-családban az 1516-ban donációs levelet nyert Ferencnek fiai közül Antal (Bocskai Juditnak férje) Ferdinánd-párti, Ferenc, Péter, Mátyás, és János Szapolyai-párti volt.

Antal annyira kegyben állott Ferdi-

nánd király és császár előtt, hogy ismételtén gazdag adományokat kapott. Birtokaira vonatkozólag több oklevelet ismerünk. Igy 1534. dec 26-án Bécsben I. Ferdinánd király előtt vingárdi Horváth Gáspár kir. főudvarmester kinyilvánította, hogy mártonfalvi birtokát otítani nemes udvarával és ahhoz tartozó Ghezeck, Hortobágyfalva, Alamor és Zekes birtokait 170 jobbággyával eladta torockószentgyörgyi Torockai Antalnak, hogy birja mindaddig, míg Gerendi Miklós püspök más birtokot nem ad érette 170 jobbággyal, vagy pedig 5000 forintot nem fizet, mely esetben Torockai Antal a mártonfalvi és hozzátartozó birtokokat Horváth Gáspárnak visszaadni köteles. 1536 dec. 24-én Ferdinánd király adománylevelet állittat ki, mely szerint Lonyai György és Gecse Márton összes vagyonát, kik Szapolyai Jánostól elállást szinlelvén, Ferdinánd kapitányának, Osztrozithnak, a hűségi esküt letették, azonban, a töle átvett lovassággal Kas-

A RÉGI TOROCKÓ

sára mentek és ott a város kapitányának örségét leölvén, a várost Szapolyai János részére elfoglalták s emiatt a király által notáztattak, — Torockai Antalnak, Gerendi Péternek és Vásárhelyi Györgynek adományozta. Ugyanezen 1536 év invocavit vasárnapján Ferdinánd király a Dézsi Farkas elhaltával a koronára szállott iklódi kastélyt minden tartozékával együtt Torockai Antalnak adományozta. 1543 április 4-én Ferdinánd rendeletet küldött Martinuzzihoz, hogy Torockai Antalnak, kinek ő Offenbányát és a 3 hozzátartozó jószágot inscribálta és aki előtte vitézségéért és megbízhatóságáért nagyon kedves, legyen segítségére. Ezzel egyidejűleg tudatta Torockai Antallal is, ki érette vérét is ontotta s örökölt birtokait elveszítve is hiva maradt, hogy 4000 magyar forintban inscribálta Offenbánya mezővárost 3 hozzátartozó birtokkal; nemkülönben értesítette az offenbányaiakat is arról, hogy Torockai Antalnak engedelmeskedjenek. A királyi kegy-

nek e nagyarányu megnyilatkozása azonban — úgy látszik — mégsem volt elég ahhoz, hogy az elveszett családi birtokokba is visszasegélje Antalt. A testvéreivel való véres küzdelem után menekülnie kellett s a Dunántúl Tolnában várta sorsának jobbra fordulását. Hiában várta. Ott halt meg a száműzetésben. Vele, illetőleg fiával, Gáspárral, a Torockai-családnak Habsburg-párti ága kihalt.

Az itthon maradtak Szapolyai pártiak voltak. Politikai szereplésükről e könyv második kötetében lesz részletesen szó. Itt csak annyit említünk meg, hogy egy 1554-ben keltezett oklevél²⁸ bizonyága szerint Torockai Ferenc és Mátyás adósok lévén Kabos Bálint, Cserényi István és Cserényi Gergelynek 600 forinttal, azon esetre, ha azt 1555 pünkösdkor meg nem fizetnék, zálogba adják a következő torockói jobbágyokat:

Elegen Gergely
Tóbis Balázs
Krizse Mihály
Szász Lőrinc

Tóbis Demjén
Vernes István
Ekárt Mihály
Molnár Miklós

A RÉGI TOROCKÓ

Brutár András	Sacco András
Biró György	Kováchi Máté
Ekárt pap	biró Balázs
Vernes Mátyás	Vernes Bertalan
Vernes Vitálius	Kováchi Pálné
Göndölj Mihály	Ekárt Péter
Göndölj Jakab	Göndölj János
Magyari Györgyné	Demjén János
Szász Mátyás	Demjén István
Sándor Deméter	Nagy Mihályné fiai
Tornay Lázár	Kis Márton
Bassó Györgyné	Göndölj István
Csukó István	Brutár Antalné
Sacco Péter	István Kováchi
Tobó Antalné	Ekárt István
Tobiásné	Nagy Ferenc
Gervált Dénes	Tob Mihály
Biró Benedek	Józsa Balázs
Brutár Gáspár	Tób Bertalan
Göndölj Gálné	Krize Gergelyné

Ez okmányoknak többféle nevezetése van. Egyik az, hogy benne ötven ház jobbágya van névszerint felsorolva. A másik az, hogy e jobbágyok közt vannak az 1554-ben Torockón lakó összes kiváltságolt bányászok, itt van Ekárt pap, Torockónak első ismert legrégebbi lelkesze, itt a városbiró Balázs. Vagyis Torockai Ferencnek 1516-ban megalapozott ravasz terve 40 év alatt immár megter-

mette gyümölcsét. Az igaz, hogy az idők is kedveztek. Amikor két királya volt az országnak s egyik a másiknak hiveivel azt tehette, ami neki jól esett, üthette, zsarolhatta vagy ölethette, — ha a másé volt, nem sajnálták, akkor e vérengző, verekedő, duhajkodó társadalomban hogyan is őrizhették volna meg függetlenségüket épen a torockói bányászok? A szabadság bizonyára nagy dolog, de amikor e miatt a Ferdinánd pártiak is, meg a Szapolyai pártiak is csak üldözték volna őket, békességesebbnek látszott valamelyik párt mellé szegődni. Amíg az volt hatalmon, addig legalább tartott a békeség. Ezért ha mélyen is sérthette a torockóiakat a jobbagység, mégis türték, mert amúgysem érezték magukat e vilongó világban elég erősnek arra, hogy függetlenségüket megóvják.

Amíg Torockai Antal volt az úr a völgyben s Ferdinánd király, illetőleg az ő nevében Martinuzzi kormányozta Erdélyt, Torockó is Ferdinánd párti volt.

A RÉGI TOROCKÓ

Most hogy Torockai Ferenc és Mátyás, ez a Szapolyai párti két úr, kikergették Erdélyből bátyjukat, Antalt, Torockó lakósa is Szapolyai hívei lettek. Abból az intő levélből, melyet Torockai Ferencnek leánya, Erzsébet Szilvássy Imréné, írt 1561-ben apjához s benne az őt megillető örökrészt követeli, Torockai Ferencnek birtokai így vannak elősorolva: Szentgyörgy, Torockó, Bórév, Bedelő, Gyertyános, Vidaly, Alsó- és Felsőszolcsva, Ujfalu, Podsága és Nagyoklos. Tehát az összes régi családi birtokok. Ez ügyben János Zsigmond király tanukihallgatást is rendelt el Torockai Ferenc, Mátyás és János részére.

Már most — nem folytatva a család birtoktörténetének elbeszélését — ezek után még azt említjük meg, hogy Torockai Mátyás — akié tehát volt most fele Torockó — Szapolyai fiának, János Zsigmond utolsó választott magyar királynak volt kedves embere. 1568-ban, tehát épen a választott király unitárius

hitre térésének s általában az unitárius hit elterjedésének legdiadalmasabb évében János Zsigmond Torockai Mátyásnak, tekintettel az ő személye és az ország érdekében tett hasznos szolgálataira, utódaira is átszármazó érvénnyel azon jogot adja, hogy a torockói várhoz tartozó birtokain aranyat, ezüstöt és más érceket bányásztathasson, — kivéve a higanyt és cinobert. Mint ez adomány bizonyítja — Torockónak földesura kedvelt híve volt János Zsigmondnak. Ismerve a kor történetét, biztosan állíthatjuk, hogy Torockai Mátyás János Zsigmonddal együtt tért át Dávid Ferencnek unitárius hitére. A földesúr áttérése a jobbágyokra nézve a cuius regio ejus religio elvének alapján kötelező lévén, Torockónak unitárius hitre térése tehát a földesúr áttérésével függött össze. Hogy a torockói bányászok ezt megelőzőleg már áttértek volna az unitárius hitre s miként a hagyomány fentartotta, épen a peterdi pap hatására tértek volna

A RÉGI TOROCKÓ

át, az — mint mondtuk — lehetséges. Az ő áttérésüknek igazi súlyt azonban a földesúr áttérése adott.

Az igaz másfelől az is, hogy áttérésük nem volt egyszerű hitcsereberelés. A torockóiak annyira meggyőződéses unitáriusokká váltak, hogy ez időtől kezdve unitárius hitüket nemcsak nem hagyták el, de Torockó bányavárosában nem tūrtek meg más vallásut. Torockó évszázadokon át egyik teljesen tiszta unitárius város volt. És ez az egy Isten hite a legszorosabban össze volt kötve lelkükben magyarságukkal. Oly fanatikus unitáriusok voltak s annyira erős magyaroknak vallották és tartották magukat, hogy hirük messzi vidékekre elment. Torockó évszázadokon át az unitarizmusnak és a magyarságnak szimboluma volt. Pedig sok kísértés várt reá. Ha a négy évszázados nagy per alatt csak egyszer is előállott volna azzal, hogy ősei, az Eisenwürzelből beköltözött bajor bányászok, németek voltak, a Habsburgok előtt any-

nyira kedvessé tehatték volna ezzel magukat, hogy megnyerhetik a százados nagy pert. Vagy ha a Báthoryak idején ők is római katolikussá lettek volna, miként az ellenreformáció idején oly sokan mások, bizonyára másként alakult volna sorsuk.

De a torockóiak törhetetlenül megmaradtak unitáriusok és magyarok. Mintha a Székelykő bérces sziklája lelküket, jellemüket is sziklaszilárddá formálta volna át: érhette őket csapás, sújt-hatta üldözés, lehetett sorsuk kegyetlen, — összetörhették őket, de amíg közülük csak egy is torockói embernek nevezte magát, unitárius és magyar maradt. E sziklaszilárd jellemük, ez a vallási és faji eszméért való törhetetlen lelkesedésük, az erő és az akarat jellemezte Torockó lakosságát. Az idők árja tombolhatott e bérces kis bányaváros felett, kétségbe-esni torockói embert nem látott senki soha. A hit, a remény erős vára lelkük-

A RÉGI TOROCKÓ

nek, melyet semmiféle emberi hatalom meg nem tört.

Idegen embernek feltűnik, hogy Torockón az unitárius templomban egy éneket szerfölött sűrűn énekelnek. Ez az ének a legszebb zsoltár. Benne van az unitárius keresztény embernek teljes hite, teljes reménye. Egy mély fohászko-dás az egész, de olyan fohász, amely biz-tosan az égbe jut:

*Te benned biztunk eleitől fogva
Uram! téged tartottunk hajlékunknak.
Mikor még semmi hegyek nem voltak,
Hogy még sem ég, sem föld nem volt for-
[málva:*

*Te voltál és te vagy erős Isten,
És te megmaradsz minden időben.*

.....

*Szolgáidon láttassad dolgaidat,
Dicsőségedet ezeknek fiain.
Add értenünk felséges hatalmadat,
Mi kegyes urunk, óh irgalmas Isten!
Minden dolgunkat birjad, forgassad;
Kezeink munkáit igazgassad.*

Ez az Isten előtt való alázatos meg-hajlás, de az emberekkel szemben törhe-

tetlen akarat és erő, — — ez a torockói ember jelleme. Unitárius hitre térésükkel jellemük a maga teljes egészében kialakult. A torockói ember ezentúl a maga teljes egész valóságában élte történetét. Az a történet, az a sors, amely ezentúl rájuk várt, — a nagy per. Ha van történet, amely megható s tanulságával lelket nemesítő, hát a torockói nagy pernek története az.

Ha az Isten éltet s erőmet megtartja, e munkának második kötetében azt mondom el.

FÜGGELÉK.

TOROCKÓ FÖLDRAJZI LEÍRÁSA.

Fekvése.

Amint a bórévi állomást elhagyva az Aranyos-folyó hidján keresztül megyünk, a torockói völgybe jutottunk. A völgy körülbelül 20 km. hosszú és két részre oszlik: első fele Torockóig nyúlik s oly keskeny, hogy inkább hegyszoros, mint völgy; másik fele Torockónál kezdve a Nagyenyed felé vezető út mentén Gyertyánosig terjed s bezárója a Kököz, mely már Alsófehér megyéhez tartozik, míg a torockói völgy Tordaaranyos megyében van. E völgy iránya pontosan észak-dél; a Ferro-tól számított délkör hosszúságának $41^{\circ} 15'$, az északi szélességnek $46^{\circ} 30' - 46^{\circ} 22'$ alatt. Északról dél felé haladva, a völgyben a következő helységeket találjuk: *Bórév—Torockó—Torockószentgyörgy—Bedelő—Gyertyá-*

nos. Ha a térképen Gyertyános—Torockószentgyörgy—Torockó helységekre vonalzót fektetünk s a vonalzó mentén egyenes irányban fölfelé északra haladunk, a kolozsvári főtérre találunk rá; alsó vége délen Gyulafehérvárig ér. Ha ellenben balkéz felől hagyjuk a Bórévra vezető utat s szemben állunk a Székelykövel: előttünk fekszik Felvinc—Dicsőszentmárton — Székelykeresztúr — Székelyudvarhely és Tusnád; hátunk mögött a Balatonnak kellős közepe. Álljunk úgy, hogy legyen mögöttünk a Székelykönek a Bórév-felőli, északi sarka, előttünk pedig a torockói temető, — akkor előttünk találjuk: Budapestet, Bécsset, Londont s Gröndlandnak a déli szegletét; mögöttünk lesz a Duna torkolata; jobbkéz felől Oroszország közepén Moszkva s Ázsia fölött az Északi Jeges-tenger; balkéz felől Szerbia, Afrika északi részének közepén Tripolisz és Dél-amerikának legdélibb sarka.

FÜGGELÉK

Határai.

Torockó ma pontosan észak-dél irányban fekszik. Főutcája ebben az irányban halad Bórévtől Torockószentgyörgy felé. A helység közepén van az unitárius templom, melynek hajója derékszöget alkot a Székelykő vonalára; tornya a *Bükk-Tilalmas* erdőkre néz. A templom a tenger színe fölött 530 méter magasságban van s így a Székelykő a hegy lábától számítva 600, a vele szemközt levő, részben erdővel borított hegyesség pedig 670 méternyire emelkedik föl.

A város belső területe olyan alakú, mint aminőt az ember mutat, ha lábait összetéve két kezét vállai irányában kinyújtja, úgy, hogy feje Bórév, két lába pedig Torockószentgyörgy felől legyen. A jobbkez az *Alsó-utcát*, a bal a *Felső-utcát* mutatná, a törzs a város közepét, míg a lábak a *Szentgyörgy-utcában* végződnének. Ami a bányavárosból így jobb oldalra esik, az a völgynek legmélyebb

részén épült föl s csak alig egyetlen ház-sor van a *Kőoldal* emelkedőjén a *Kövár* (vagy torockói tájszólás szerint: *Köver*) utcában. A másik városfél egy terrasszal magasabban kezdődőleg a *Bérgéjtől* egészen a *Török-dombig* mintegy 30° emelkedésű hegyoldalra épült.

Utcai: *Piacsor*, *Felsősor*, *Szurdik*, *Alsó-utca*, *Felső-utca*, *Szentgyörgy-utca*, *Vidalyi-út*, *Új-utca*, *Sikátor*, *Szoros*, *Cigánysor*, *Kövár-utca*, *Puskás-utca*.

E belterületet szintén a városhoz tartozólag dülők határolják; és pedig: a bórévi-út mentén északkeletről kiindulva: *Felsőnagy-rét-dülő*, *Kiskőerdeje-dülő*, *Belső hosszúrét dülő*, *Út alatti dülő*. Itt ugyanebben a sorban a hegyoldal nevei: *Nagy- és Kisbuják*, *Béka-kő*, *Fejérpatak-oldala*. A bujái erdőség a *Csegezi-nyugvónál* végződik. A *Csegezi-nyugvóhoz* vezető úttól jobbra van a *Fekete-oldal*, mely egyfelől a hegy élén a csegezi erdő határánál, az u. n. *Kettőshányásnál*, másfelől a *Székelykő* oldalában a *Várpatak-*

FÜGGELEK

nál végződik. A Székelykö északi lábánál van a *Kisköerdeje*, alatta a *Kiskövel*. A határa e résznek a *Malomárkán* túl levő *Kőfarka*. A Várpataka, Kisköerdeje és Malomárka között levő szántóföldeknek közös neve: *Nyíras*. Ezen túl van a *Nagyárok* a *Kőoldallal* s benne a sokat emlegetett *Kőlyukkal*.

A másik oldal szintén északról déli irányban a *Felső-porondos dülövel* kezdődik. Folytatásai a *Puskás-utca* végétől kiindulva a *Ciblók-dombja* alatt a *Nagy-és Kisbérc*, mely a *Felső-utca* végénél a város melletti nyugotróli dülő épen nem népies hangzásu hivatalos nevet veszi fel s egészen az *Új-utca* külső sarkáig, illetőleg a *Tilalmas* határrészig tart. Ezentul a Szentgyörgy-utcát a *Remete-dülő* határolja.

A dülökön belül több határrészt különböztetünk meg. Így: a *Felső-porondos* nevü dülő, mely a *Verő-pataka* két oldalán terül el s a *Várpatakán* túli *Felső-nagyréttel* szemben kezdődik, a *Nyi-*

ras-oldal alatt és a *Barompiacon* túl *Alsó-porondos* nevet viseli. *Nyiras-oldal* és *Bánya-pataka* között van az *Üvegbánya-oldal* vagy másképen *Irgany*, amely ma nem egyéb egy keskeny erdőszegélynél. A *Nyiras-oldal*nak egy része az *Eklézsia-erdeje*. Folytatása a *Bagoly* és a *Tölgyes*, mely erdőknek a mélyén a legrégebb idők vashányászatának emlékei még ma is láthatók. A *Bányapatak* jobb partján, a város felé, terül el *Andrásné-rétje*, mely alsó felével a *Ciblók-domb* aljára kanyarodik ki. A *Ciblók* 711 méter magas domb, *Torockó* szintjétől számítva 181 m., derekától lefelé igen jó szántó-föld. Alját *Vastorzsák*nak nevezik. Körülbelül az *Irgany* felső végével egy irányban, a *Vastorzsák* alatt levő szántóknak a neve *Felső-porondos*. Ez a *Verrőpataka* mindkét oldalán benyúlik a város végén levő kertekig. Épen csak egy kis darab föld tartozik hozzá, a *Rákok-földje*, mely a *Bórévre* vezető út és a *Verrőpataka* keresztezésénél kezdődik s

FÜGGELEK

majdnem a *Barom-piacig* tart. A Vas-torzsáktól jobbra a Felső-utcának a háttarra kinyúló folytatásáig a *Veresek-földje* van, amelynek a Ciblókig érő folytatását *Leányok-varának* nevezik. Az említett utca tulsó oldalán a *Bódarhágó* felőli dombnak *Törökdomb* a neve.

A Tölgyes erdő folytatása a *Szürő* vagy *Kaszálás-oldal*, valamint a *Nyáras*. Az utóbbi kettőnek alját erdőirtásáról *Vágásnak* is mondják. A *Bányapataktól* jobbra, a *Szürő-oldal* és a *Tölgyes* alján van a *Vargák-földje*. Itt kísérelte meg mintegy 15—20 évvel ezelőtt egy felső-sziléziai Társaság újra a vasbányászatot, de kellő mennyiségű kitermelés hiányában, valamint a hegyből leszüremelő víz és az omlások miatt fölhagyott vele.

Ezzel a területtel szemközt, a Bórévra vezető út jobb oldalán van a *Buják*. A Buják a hegy éléig felnyúló hegyoldal. A bujáki hegytetőn túli három háttár földje kezdődik: a közvetlen tulsó hegyoldal a *bórévi*; a nyugvótól Csegez

felé vezető úttól jobbra levő rész a *csegezi*; a többi, tehát az úttól balra s a túlsó hegyoldal alatti rész a *várfalvi* határ. A *Nagybuják-dülő* részei: *Szarka*, *Nagybuják*, *Harapégés*, *Fejérpatak*. A *Fejérpatak-dülő* részei: *Fejérpatak*, *Kisbuják*, *Bozslák-földje*, *Tóbisok-földje* és *Csorgóárka*. A *Felső- és Alsóporondos-dülők* részei: *Sebesné rétje*, *Alsóporondos*, *Felsőporondos*. *Remete-dülő* részei: *Kerekhavas*, *Alsóremete*, *Felsőremete*, *Bérgéj*. A *Tilalmas-dülő* a *Szálásból* áll. Az *Út alatti dülő*: *Út alatt*, *Akasztó domb* és *Út feletti* részekből áll.

A *Székelykőnek Bórév* felől lankában kezdődő részei a *Tolvajbérc* és a *Füttyes-tető*. Innen nyúlik fel magosra az első meredek csúcs, a *csegezi Geszteg* vagy *Lajos csúpjá* (1119 m.), melynek tetejéről Kelet felé a *Hargitáig* és a *Kelemenhavasokig*; délkelet felé a *Radnai havasokig* lehet el látni; Torda felé az *Aranys-*, *Marosujvár* felé a *Maros-völgye* egészíti ki a gyönyörű panorámát. Jó

időben a Bihari hegyek szegélyei is láthatók. A *Lajos-csúpról* keskeny sziklanyakon át a Székelykönek legszebb csúcsára, a *Nagyároktól* — Torockórol nézve — balra fekvő *Vársziklára* (1130 m.) lehet átmenni, amelyen állott egykor a híres *Székelyvár*. A Vársziklát egyedül ezen a keskeny, alig 5 láb széles sziklagerinchen át lehet megközelíteni s így érthető, hogy a vár építésekor tulajdonképpen ennek az egyetlen bejárónak elzárása volt a legfontosabb feladat. Ezt olyanképen csinálták meg, hogy ott, ahol az ide felvivő út ehhez a keskeny sziklagerinchez ért, egy kerek őrtornyot építettek, amelytől jobbra is, balra is 120, illetve 160 lépés hosszúságban V alakban erős kőfalat raktak. Az őrtorony az így épült várszögnek csúcspontjában volt. A völgyből felvezető út e várszöget majdnem pontosan felezte. E védelmi várszög az őrtoronnyal tulajdonképpen nemcsak a Vársziklát zárta el a megközelítéstől, hanem a Lajos-csúpot is. E fala-

kon belül a várlakók sátrakban, meg faházakban tanyáztak. Itt lakott egykor Torockai Vencel erdélyi alvajda is családjával. Mikor azonban a kunok 1284-ben Székelyvárat megostromolták úgy, hogy azt a csak nemrégén az Aranyos völgyébe telepített székely katonaság tudta megvédelmezni, Vencel alvajda kiköltözött ebből a várból s külön várat építtetett magának Torockószentgyörgy határában. E vár a Rákóczi-féle kuruc háborúk idején még harcokat állott ki, de aztán — mivel ura, Torockai István kuruc párti volt — a szatmári békekötés után III. Károly leromboltatá. Romjai ma is láthatók. A Székelyvár őrtornya 1864-ben még ép állapotban volt, de 1871-ben már csak a romja volt található. Ma az őrtoronynak néhány kődarabján kívül a Vársziklára vezető várfal alapépítményéből is csak kevés látható. A Vársziklával szemben, a Nagyaróktól jobbra, van a *hidasi Geszteg*, egy északról dél felé 1 km. hosszúságban elnyuló szikla-

FÜGGELÉK

fensík, melyen szabályos távolságban sümölcsszerű szikladarabok állanak ki. Erről a széles, tágas sziklafensíkről látni lehet a Nagyenyed mögötti *Pilis* hegyet a gula alakú *Kecskekővel*, valamint messzi háttérben a *Retyezát* hegységnek bércszegélyét. A *Várszikla* és a *hidasi Geszteg* között egy mély sziklatorok van, mely benyúlik a torockói völgybe; neve: *Kőárka* vagy *Nagyárok*. Ez ároknak a felső végénél pompás vizü forrás van. Gyakorlott hegyászok ezen a Kőárkán szoktak felmenni a Székelyköre (az út itt megtart kb. 1½ órát); itt menni veszélyes, mert az árokban levő köttermelék könnyen balesetet okozhat. Nem sokkal könnyebb, de jóval hosszabb az út a *Kiskőerdeje* alatti gyalogösvényen, hol kb 2½ óra alatt lehet a tetőre feljutni.

Hol voltak a régi bányák ?

A Bórév felől huzódó délnyugati hegyoldalnak a Bujákkal szemközti első magas csúcsa az 1012 méteres *Kaszálás-*

tető. Ez a tető, illetőleg a *Falomoldala* volt a vasbányák északi szélső határa. Itt 18 bányát műveltek, melyek közül ma már csak ötnek lehet pontosan megjelölni a helyét. A *Nyiras-oldal* és a *Bagoly* között, főleg azonban a *Bagoly* horizontjában 18 bányáról van tudomásunk. A *Tölgyes* és a *Bagoly* között a *Tölgyes* területére benyúlólag 39 bányáról tudunk. A *Tölgyestől* a *Ciblók* felé haladva, a *Bérc* mögött 30 bányát műveltek. A *Bérc* folytatásai: a *Kostető* déli nyúlványa, mely az *Egyeskötől* délnyugat felé a *Vidalykőn* át az 1264 m. magas *Szálas-tetőre* és az 1248 m. magas *Ordaskőre* húzódik. A *Szálas-tető*, *Ordaskő* s a *Vereskő*, valamint a folytatásukat képező *Aszalos* várromhoz hasonló képet mutat. A *Bérgéj-tetőtől* nyugatra van a szintén *Vereskőnek* nevezett 953 m. magas kúp. Ettől délre fekszik a *Kiskő* nyugati, *Podmankőnek* is nevezett része. E hegység-részekben azonban nem voltak bányák.

Geológiája.

A torockói völgyet két oldalt hegylánc határolja: keleten az 1130 m. magas Székelykő, nyugaton az Erdélyi Érc-hegységnek 1200 m. magas szegélynyúlványa. Az utóbbinak Torockó felőli oldala tiszta mészkő s belsejében nagymennyiségű pala van. Ott, ahol a mészkő és a palarétegek érintkeznek, helyenként vaskőerek találhatók. Ez erek némely helyen 60% vasat is tartalmaztak. Mészkőszirt a Székelykő is, de pala nincsen benne. A torockói völgy sziklás szegélyeinek geológiáját dr. Szentpétery Zsigmond a következőképen határozta meg: „A főtömeg, az alap, porfiros szövetű kőzetekből áll, amelyek, amint a bennük némileg is felismerhető állapotban megmaradt zárványokból következtetni lehet, talán egyenesen a kristályos palában ke-

resztül törve jutottak a felszínre. Erupciójuk a mesozoi aera trias periódusában történt. Majd ezután mélyen a tenger alá merült a vidék s megkezdődött a mészkölerakódás, melynek legalsó tagja egy vörhenyes színű breccsiás mészkő, de ez csak egyes igen kicsiny elszigetelt darabokban található meg az erupciós tömeg testén; legnagyobb területen Bórévtől északra, ahol dús vasérc-telepet is tartalmaz. E mészkőre a jura-korszak legvégén a titon korszakban szirtmészkövek rakódtak le, melyeknek érdekes zárványai a *Syphaerodus gygas* nevű halnak a fogai. Ezeket a köznép alakjuk miatt kőszemeknek nevezi. E rétegek lerakódása után nagy hézag van a rétegek sorozatában, mert közvetlenül a szirtmészkövekre új harmadkori (neogen) mély tengeri réte-

FÜGGELEK

gek vannak települve, az ú. n. mediterrán agyagrétegek, mely lerakódások nagy tömegű gipsztelepeiknél fogva iparilag is igen fontosak.“

Mint a fenti geológiai leírás mutatja, e vidék az őskorban tenger alatt volt.

Víz.

Torockó ivóvizét gazdag forrásai szolgáltatják, amelyek a gémes és kerek kútakban majd minden utcában megtalálhatók. A piactéren van egy nagy itató vajor. Mosásra szolgáló vajor van ezenkívül még a *Felső-utcában* és a *Szurjikban*. A vajor négyyszögű (4—5 m. hosszú, 3 m. széles, 1½—2 m. mély) fával vagy betonfallal kiépített szabad mélyedés, melyben forrásvíz gyűl össze. Patakjainak vizét a Székelykö aljában fekvő városrész patakja, a *Veröpa-*

tak gyűjti össze s vezeti le az *Aranyos* folyóba. A Verőpataknak a városban folyó részét *Völgyi-* vagy *Nagy-pataknak* nevezik. Egyéb patakok: a *Felső-utca patakja*, *Veresköcsorgója*, *Várpatakja*, *Remetepatakja*, *Fejérpatak*. A határon levő forrásokat *Kőkútnak*, *Hidegkútnak*, *Papkútjának*, *Galambkútnak* vagy *Aranykútnak* mondják.

Időjárás.

Torockó 158 méterrel fekszik magasabban Kolozsvárnál és 290 méterrel magasabban a Nagyenyed mellett folyó Maros vízszintjénél. E magas fekvése lényeges befolyással van éghajlati viszonyaira. Levegője hűvösebb s a körülötte tornyosuló sziklák s erdőségek következtében élesebb. Az időjárást illető népies megfigyelések közül néhány jóslást írok

FÜGGELÉK

ide, mint sok évtizedes tapasztalat eredményét.

Ha alkonyatkor szép tiszta a Székelykő s nincs ködbe borulva, másnap jó idő lesz. Télen ha zúg a *Bögötér*, az idő meglágyul; ha a *Vereskő* zúg, nagy idő készül. Ha köd száll a völgybe, jó idő várható. Ha füstöl a *Székelykő* vagy ha a *Kőkőznél* tornyosulnak a felhők, akkor eső jön. Amerről dörög az évben először, abban az irányban lesz a legjobb termés. A Kolozsvár felőli villámlás szárazságot jelent.

JEGYZETEK.

¹ E helynév magyarázatánál különös figyelmet érdemel a következő tény. E helynevet így kell kiejteni: Toroc-k-ó, tehát egyszerű k hanggal. Már most, ha az a magyarázat volna helyes, amit itt-ott hall az ember, hogy t. i. a név utolsó tagja a magyar *kő* szó, akkor ebből a *kő* szóból a k hang bele kellett volna, hogy olvadjon az előtte álló k hangba s akkor e helynevet így kellene kimondani: *Toroszk-kó*, illetőleg: *Torosz-kk-ó*. A valóságban azonban csak egy k hangot mondanak. De ez esetben más nehézség is áll elé: a szóvégi „ó” soha nem változhat hosszú, mélyhangu ó-vá; *kő*-ből legfőlebb *-ke* lehetett volna idővel, de *-kó* soha. Vaskó sem vaskó-ból lett, hanem vaska-ból. A Torockó (ill. *Toroszkó*) nevében levő második tag (az ó-) csak a szláv -ow képzőből fejthető meg.

Legujabban ezt a magyarazatot hallottam: *Troszk-gau*. *Gau* németül helyet jelent. Értelmileg ez az összetétel elfogadható volna, mert vassalakos helyet jelentene. Történelmileg is lehetne alapja olyanformán, hogy a szláv elnevezést a később betelepült eisenwurzeliak németül is megjelölték. De hangtanilag ez az összetétel nem Torockót, hanem Trozgót eredményezett volna. Így pedig nem mondták Torockó nevét soha.

Még csak azt jegyzem meg, hogy Torockó nevét a régi oklevelekben így írták: Trozkou, Thuruzkov, Thuruzkow, — amely írásban ránk nézve a szóvégi *ov*, illetőleg *ow* a legfontosabb bizonyíték a név második tagjának is szláv eredete mellett.

² Az oklevél azért ír Felső-Ausztriát Steierország (Styria) helyett, mert magyar fogalmazója nem ismerte eléggé Ausztriának földrajzi és kerületi tagozódását. Mint-hogy Eisenwurzeln ma Steierországhoz tartozik, helyesebb dolog Felső-Ausztria helyett Steierországot mondani. A szóban levő ügy lényegét e correctio amúgy sem érinti.

³ *Dr. Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Bpest, 1913. V. kötet, 690 lap.

⁴ Azt, hogy e székelyeket még IV. Béla (s nem, mint történetíróink gondolják, V. István) telepítette Aranyosszékre, abból következtetem, hogy abban a donációs levélben, mellyel Torockai Ehellős Torockó várát az Aranyosmenti székelyeknek átengedte, a tatárpusztításról, mint a donáció idején még élénk emlékezetben levő veszedelemről van szó. Ha V. Istvánnak erdélyi testvérharcai idején települtek volna ki a kézdi székelyek, érthetetlen maradna, miért kellett nekik adni Torockóvárát s miért épen a tatárok elleni védekezés céljaira, mikor 1241 után több mint 40 évig nem fenyegette újabb tatár betörés csak V. István halála után 12 évvel történt.

JEGYZETEK

⁵ Dr. Karácsonyi János (*Századok*, 1912) azt hiszi, hogy a szóban levő Kézd nem Háromszék megyében, hanem a Szebenmegyei Szászkézd helyén volt. Fejtegetésének gondolatmenete ez: IV. Bélának egy 1250. június 23-án kelt oklevele szerint 1210-ben Bodon (Widdin) várának elfoglalásánál Joachim szebeni ispán seregében szászok, románok és besenyők mellett székelyek is voltak. Ebből dr. Karácsonyi azt következteti, hogy ez oklevélben (s illetőleg a Joachim seregében) csak a szebeni ispánság területén lakó székelyekről lehet szó. Még pedig a Szászkézd vidéki székelyekről, akikről (mint szászsebesi székelyekről) már a II. Endre által kiadott híres szász kiváltáslevelében is van említés téve.

Dr. Karácsonyi fejtegetéseivel nem mindenben értek egyet. Hiszen maga dr. Karácsonyi is utal épen szóban levő kis dolgozatában arra, hogy a XIII. században Erdélyben több vidéken találunk székely katonaságot, így a bihari királyi hadnak 1217-ben is volt még külön székely századja; 1210-ben a Szászsebes környékén lakó székely katonaság hadjáratáról tudunk; tudunk az aranyosszéki székely katonatelepítésről, stb. Mindez arra enged következtetni, hogy a XIII. században a székelység a magyar királyi főhatalomnak Erdélyben levő katonasága volt, mely első sorban a keleti országhatárt volt köteles védeni, (Ezért is telepítettett főtömegében a mai Marostorda, Háromszék, Csik és Gyergyó megyékbe, amely megyéket valakiktől birtokba kellett

venni s valakik ellen fegyverrel kellett védeni; — — itt van a székely eredet problémájának punctum saliens) kisebb csapatokban szétszórva Biharban, a szászok földjén, Aranyosszéken, stb. teljesített hadi szolgálatot.

Már most ha mindez így van, akkor abból, hogy Szászsebes vidékén is volt egy székely katonatelep, semmiképen nem következik az, hogy IV. Béla éppen ezt a csapatot telepítette át Aranyosszékre. Egyenes adat ezt a föltevést nem igazolja. Én inkább azt hiszem, hogy IV. Béla nem ebből a kis katonatelepből (melynek létszáma a tatárjárás folytán amúgy is nagyon megapadhatott), hanem a nagy székely település területéről, még pedig a szóban levő esetben a mai Háromszék megyében levő Kézdi székről rendelt ki székelyeket Aranyosszékre, tehát olyan területről, amelyen a kirendelés után is maradt még bőven lakosság.

Ismétlem azonban, hogy egyenes okleveles bizonyíték hiányában dr. Karácsonyi is, meg én is, csak következtetünk. Az olvasó ítélje meg, hogy melyikünk következtetését tartja elfogadhatónak.

⁶ Ilyen nevű helységet Aranyosszéken ma nem ismerünk.

⁷ Torda városnak Aranyosszéki oldalán feküdt régi falvak, melyeknek lakosai utóbb Tordára beköltöztek. A régi helységek idővel nyomtalanul eltűntek.

JEGYZETEK

⁸ E helységek fekvését ma már nem lehet meghatározni.

⁹ Azt, hogy az aranyosszéki ífemet telepések vajjon a tordai, vagy a torockói német telepésekhez tartoztak-e, avagy egészen külön németiség volt-e az, egyelőre nem tudtam megállapítani.

¹⁰ A torockói cimer van variálva a torockószentgyörgyi Torockai család bárói és grófi ágának cimerében. *A bárói cimer:* kerek pajzs kék mezejében spanyol kereszt és fiait tápláló pelikán közt koronás sziklából kinövő ásó van, két hosszukás ekevassal környezve; ezekből két buzakalász nő ki, melyekkel a vason ülő két galamb táplálkozni látszik. — *A grófi cimer:* Vágott pajzs; felső mező kékkel és vörössel hasítva; jobbról sugaras arany nap; balról befelé fordult ezüst félhold. Lent kék mezőben hegyével fölfelé álló ásóvas előtt keresztbe tett két ekevas; az ekevas kinyuló végein egy-egy szemközt fordult fehér galamb vörös csőrrel és lábakkal; csőrükkel a középső ásóvasból kinövő s lehajló arany buzakalászt csipdesik. Két sisak; sisakdíszek: 1. fekete sasszárny, megrakva a pajzsbeli holddal; takaró: arany-kék. 2. fekete sasszárny, megrakva a pajzsbeli nappal; takaró: ezüst-vörös.

Az addigi nemes családnak egyik ága (Toroczkai Joachim János és utódai) 1733-ban emeltetett bárói; másik ága (Toroczkai Zsigmond és utódai) 1757-ben emeltetett grófi rangra.

¹¹ Ilyen volt az is, hogy a szomszédos erdőkben tanyászó rablók gyakran beütöttek a bányatelepre s ott raboltak. Ezért Nagy Lajos király 1373. nov. 9-én Toroczkai Miklós kérésére, ki hűséges vitéze volt, neki, Ilyésnek, Eleknek és Lászlónak, kik testvérei voltak; továbbá Toroczkai Andrásnak és Miklósnak, Ákos fiainak; valamint Andrásnak, a Gergely fiának saját birtokaikra pallós-jogot adományozott.

¹² *Dr. Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában.* Bpest, 1913. V. köt. 677. s köv. l.

¹³ Ennek bizonyosságául lásd e tanulmány „*A torockói bányászok kiváltságlevele*“ c. fejezet utolsó soraiban az 1473-iki oklevél névsorát.

¹⁴ E fejezetnek családtörténeti és pertörténeti adatait a Toroczkai család levéltárának okleveleiből szedtem ki. E levéltár az Erdélyi Múzeum Egyeslet kolozsvári archívumában van, melyhez Kelemen Lajos levéltáros barátom segítségével jutottam hozzá. A nyújtott segítséget e helyen is köszönöm.

¹⁵ A *dr. Csánkinál* i. h. 678. lapon közölt genealogiai adatok a Toroczkai család leveles ládájában talált oklevelek alapján a fenti értelemben helyesbítendőek.

¹⁶ E fontos oklevél szövegét *Katona: Historia critica regum Hungariae* (Buda, 1793.) c. munkája XVII. kötetében a 168—169 lapokon közölte.

JEGYZETEK

¹⁷ *Dr. Csánki Dezső*: i. m. 835 l.

¹⁸ *Dr. Csánki Dezső*: i. m. 678. l.

¹⁹ i. m. 678. l.

²⁰ Igy fordította le magyarra dr. *Márki Sándor* a II. Lajos-féle 1516-ik oklevélnek előbbi szövegét: „... sed superiore anno regnante videlicet adhuc ipsa paterna maestate per rusticanam collimine, quae sub nomine cruciate, contra universam nobilitatem, praedicti regni nostri Hungariae et partium sibi subjectarum hostili manu insurrexerat et quae inter cetera etiam castrum Thorozko praedictum, prodicione rusticorum in eodem castro pro tunc existente subintrarat et occuparat, dilaniatus et cominuta, extitisse (quarum non nulla fragmenta sigillaque diruta per ipsum Franciscum nostrae maestatis in conspectum allata, nos quoquoque vidisse testamur) asserit...“ Ez oklevélnek eredeti példánya megvan az Erd. Muz. Egylet levéltárában a Toroczkai-depozitumban. Innen idézem a latin szöveget. *Márki Sándor* magyar szövegét l. „*Dósa György*“ c. Bpsten, 1913-ban megjelent kötetében a 448-ik lapon.

²¹ *Borbély István*: *Torockó története* 1848/49-ben. Kolozsvár, 1906. 37—38. l.

²² Az oklevélnek idevonatkozó eredeti latin szövege ez: (folytatom ott, ahol az előbbi jegyzetben megszakítottam ... simul cum omni et totali jure nostro regio is quod in praescriptis castro et possessionibus qualitercunque haberemus, aut idem et

cadem nostram ex quibuscunque causis vvs modis et rationibus contexuerent maestatem, ac pariter cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis, quibuslibet, terris scilicet arabilibus cultis et incultis, agris, pratis, campis, fenetis, silvis, memoribus, montibus, alpibus, ferrifodinis, vallibus, vineris, vinearumque promontoribus, aquis, pluviis, piscinis, piscaturis, aquarumque recursibus tributis, molendine et eorundem locis generaliter vero, quorumlibet utilitatum et pertinentium proventumque suorum integritatibus, quovis nominis vocabula vocitatis, ad ipsum castrum dictasque possessiones, de jure et ab antiqua spectantes et pertinere debentes, sub suis veris et antiquis metis existentes, memorato Francisco de Thorozko, ac per eum Francisco, Antonio, Petro et Matthiae, filiis suis ipsorumque haeredibus ac posteritatibus universis irrevocabiliter tenendas possidendas pariter et habendas; salvo jure alieno, harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante.

²³ A Torockai-családnak levelesládájából az Erdélyi Múzeum Egyeslet kolozsvári levéltárában van 1296-ból két, 1303, 1315, 1373, 1376, 1377, 1384, 1395, 1450 évekből egy-egy, 1462-ből két, 1464, 1465, 1466, 1467 évekből egy-egy, 1473-ból három, 1474, 1475, 1493, 1494, 1499 évekből egy-egy birtoktörténeti oklevél. Regestáit lásd a *Keresztény Magvető*-nek 1927 évi folyamában.

²⁴ *Remetét* emiatt nevezték így a torockóiak.

²⁵ E fejezet tulajdonképen e munka má-

A RÉGI TOROCKÓ

sodik kötetének tárgyához tartozik s egész terjedelmében ott lesz olvasható. Itt csak annyit közlök belőle, amennyi az előbbi fejezetek eseményeit lezárja.

²⁶ i. m. V. köt. 215 lap.

²⁷ E pontos adatokat a latin eredetiből én szőttem bele Orbán Balázs szövegébe.

²⁸ Eredetije a Torockai-család levéltárában Kolozsváron. Jele: II. 14.

TARTALOMJEGYZÉK:

	Oldal
Előszó — — — — —	3
A torockói völgy őstörténete — — —	7
A honfoglaló magyarság betelepülése a torockói völgybe — — — —	13
Torda-megye megalakulása — — —	19
Steierországból bajor bányászok tele- pülnek Torockóra — — — — —	25
A torockói bányászok kiváltság-levele	29
Aranyosszék megalakulása — — —	45
Román jobbágyok telepítése a torockói völgybe — — — — —	57
Az addigi bányatelep Torockó a XIV. század kezdetén bányavárossá lett	63
A nagy per kezdete — — — — —	71
Jobbágyélet Torockón — — — — —	109
Hogyan és mikor lett unitáriussá To- rockó lakossága? — — — — —	129

Függelék

Torockó földrajzi leírása — — — —	145
-----------------------------------	-----

<i>Jegyzetek</i> — — —	163
------------------------	-----

